

**Όγδοο Διεθνές Επιστημονικό Εργαστήριο
της Αγιορειτικής Εστίας**

**Eighth International Scientific Workshop
of the Mount Athos Center**

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ

ABSTRACTS OF SPEAKERS' PAPERS

Θεσσαλονίκη, 6–8 Δεκεμβρίου 2024

Thessaloniki, 6–8 December 2024

Αμφιθέατρο «Στέφανος Δραγούμης», Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

'Stephanos Dragoumis' Auditorium, Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μοναχός Θεόκτιστος Δοχειαρίτης.....	4
Monk Theoktistos Docheiaritis	4
Δημήτριος Αντ. Κουντουράκης	5
Dimitrios Ant. Kountourakis	6
Μοναχή Φωτεινή	7
Nun Foteini.....	8
Μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης.....	9
Monk Kosmas Simonopetritis	10
Bojana Pavlonić	11
Bojana Pavlonić	12
Oleg Ulyanov	13
Oleg Ulyanov	14
Ζόραν Γιοβάνοβιτς	15
Zoran Jovanović.....	16
Δρ Ηλίας Κολοβός, Δρ Βανέσσα Ρ. δε Οβαλδία & Μοναχός Δρ Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης	17
Dr. Elias Kolovos, Dr. Vanessa R. de Obaldía & Dr. Kosmas Simonopetritis (Monk).....	18
Νικόλαος Λιβανός.....	19
Nikolaos Livanos.....	20
Ἱερομόναχος Θεόφιλος Παντοκρατορινός.....	21
Hieromonk Theophilos.....	22
Μοναχός Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης.....	23
Monk Patapios Kafsokalvitis.....	24
Συμεών Νεζερίτης	26
Symeon Nezeritis.....	26
Γεώργιος Γουσγουριώτης.....	27
Georgios Gousgouriotis.....	28
Ιωάννης Μυταυτσής	29
Ioannis Mytaftsis	30
Ἀναστάσιος Παπαϊωάννου	31
Anastasios Papaioannou	31
Μοναχός Θεολόγος Ἰβηρίτης	32
Monk Theologos Iviritis	33
Πρωτοπρεσβύτερος Χρυσοβαλάντης Θεοδώρου.....	34
Protopresbyter Chrysovalantis Theodorou.....	35
Δρ Στέφανος Διαμαντής.....	36
Dr. Stefanos Diamantis.....	37

Χρήστος Γαλάζιος	38
Christos Galazios	38
Παντελής Γ. Φουντάς	39
Pantelis G. Fountas.....	40
Φάνος Λοϊζίδης	41
Fanos Loizidis.....	42
Δρ Γιάννης Σκορδύλης.....	43
Dr. Giannis Skordylis.....	44
Δημήτρης Λιάκος.....	45
Dimitris Liakos	46
Κωνσταντίνος Χατζηαντωνίου	47
Konstantinos Chatziantoniou	48
Χριστίνα Σωτηράκογλου	50
Christina Sotirakoglou	51
Παναγιώτης Μανουσάκης	53
Panagiotis Manousakis.....	53
Σάββας Πρασιτίτης.....	54
Savvas Prastitis	55
Βασίλειος Χάδος.....	56
Vasileios Chados.....	57
Άγγελος Σέφκας.....	58
Angelos Sefkas.....	59
Ιωάννης Λιάκος	60
Ioannis Liakos	60

Παῦλος μοναχός, ἡγούμενος τοῦ Δοχειαρίου καὶ Πρώτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους

Ὁ μοναχός Παῦλος ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα μία ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες προσωπικότητες τῆς Ἀγιορειτικῆς προσωπογραφίας τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ ΙΑ΄ αἰ. Εἶναι ὁ μακροβιώτερος (μετὰ τὸν Ἰσαάκ, ΙΔ΄ αἰ.) διατελέσας στὸ ἀξίωμα τοῦ Πρώτου. Στὴν παροῦσα ἐργασία ἐπιχειρεῖται ἡ παρουσίασή του μέσα ἀπὸ τὶς σωζόμενες γραπτές πηγές. Κύρια πηγή πληροφοριῶν γιὰ τὸ πρόσωπό του εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἔγγραφο τῆς Μονῆς Ξενοφώντος τοῦ 1089, τοῦ ὁποῦ ἐμπνευστῆς καὶ συντάκτης τυγχάνει ὁ ἴδιος. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀποτυπώνονται οἱ πεποιθήσεις του ἀλλὰ καὶ οἱ ἰσχύουσες γραπτές καὶ ἄγραφες διατάξεις ποὺ διέπουν τὸ καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐκείνη τὴν ἐποχή. Καὶ γιὰ τὴν Μονὴ ὅμως τοῦ Δοχειαρίου συνιστᾶ ἰσχύοντα παράγοντα κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ φαίνεται ὅτι συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν μεταφορὰ τῆς Μονῆς ἀπὸ τὴν Δάφνη στὴν σημερινή της θέση.

Monk Theoktistos Docheiaritis

The monk Paul, hegoumenos of Docheiariou and Protos of Mount Athos

The monk Paul is undoubtedly one of the most important Athonite figures of the second half of the eleventh century. Apart from Isaac in the fourteenth century, he served the longest term as Protos. The present paper attempts to provide a picture of Paul from the extant written sources. The main source of information on him is Document no. 1 of Xenophontos Monastery dating from 1089, which was initiated and written by Paul himself. This document provides a record of his beliefs and also reflects the written and unwritten rules that governed the Athonite regime at that time. During this period Paul also played an important role in the life of Docheiariou Monastery and appears to have played a decisive part in the monastery's move from Daphne to its present location.

Σχέσεις της Κομοτηνής με το Άγιον Όρος;

Η Μονή Παναγίας Τζιντζιλουκιώτισσας και η ταύτιση του Λέοντος Προέδρου Μαρωνείας

Τα Κουμουτζηνά μαζί με τη Γρατιανούπολη υπήρξαν από τους σημαντικότερους οικισμούς της Θράκης κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Η πρώτη μνεία των Κουμουτζηνών ως οχυρωμένου οικισμού γίνεται στις βυζαντινές πηγές στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, σε μία εποχή που γενικά οι βυζαντινές πόλεις της περιοχής παρακμάζουν και σταδιακά αντικαθίστανται από μικρά αστικά κέντρα. Όταν η πρόσφατη τουρκολογική έρευνα ανακάλυψε την ύπαρξη «εκκλησίας του Αγίου Όρους μέσα στο κάστρο της Κομοτηνής» στα μέσα του 15^{ου} αιώνα αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον για την ύπαρξη αγιορειτικού μετοχίου μέσα στα Κουμουτζηνά. Μέχρι τότε οι μαρτυρίες για αυτό προέρχονταν από το σιγίλλιο του Πατριάρχη Κυρίλλου Λουκάρεως, που αντιγράφει «χρυσόβουλο» του Δεσπότη των Σερρών Ιωάννη Ούγγλεση, ενώ παράλληλα στην πόλη διασωζόταν και προφορική παράδοση. Είναι πράγματι η εκκλησία του Αγίου Όρους μετόχι του Αγίου Όρους ή μπορεί να συμβαίνει κάτι άλλο;

Η ανακοίνωση εξετάζει τη σχέση της Μονής της Παναγίας Τζιντζιλουκιώτισσας που ίδρυσε ο φιλοκαλικός ανήρ Κοσμάς Τζιντζιλούκης, εμπνευστής του δευτέρου τυπικού του Αγίου Όρους και πρόσωπο της απόλυτης εμπιστοσύνης του αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, με την Κομοτηνή. Παράλληλα, σημαντικά στοιχεία στο θέμα προσφέρουν δύο επιγραφές που αναφέρονται σε αρχιεπίσκοπο Μαρωνείας με το όνομα Λέων. Πρόκειται για την επιγραφή «+Τύμβος Λέωντος Προέδρου Μαρωνείας» σε κάλυμμα που έχει διασωθεί από το κοιμητήριο του βυζαντινού ναού που υπήρχε στην θέση του σημερινού Μητροπολιτικού Ναού της Κομοτηνής. Επιπλέον, το ίδιο όνομα εμφανίζεται σε μεγαλογράμματη επιγραφή σε τεμάχιο μαρμάρου, το οποίο εντοπίστηκε από τον Θεολόγο Αλιπράντη κατά τη διάρκεια ανασκαφής το 1986 στον επισκοπικό ναό στον Άγιο Χαράλαμπο Μαρωνείας. Ο Λέων αυτός, αρχιεπίσκοπος Μαρωνείας, ταυτίζεται με συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο, γνωστό και από άλλη αρχαιολογική μαρτυρία, το οποίο, όπως δείχνουν οι ιστορικές μαρτυρίες που συνδυάζονται, φαίνεται ότι σχετιζόταν και με την παραπάνω Μονή της Παναγίας Τζιντζιλουκιώτισσας.

**Relations between Komotini and Mount Athos?
The Monastery of the Virgin Tzintziloukiotissa and the identification of Leo, 'Proedros' of
Maroneia**

Koumoutzina (Komotini) and Gratianoupolis were two of the most important settlements in Thrace during the late Byzantine period. The first reference to Koumoutzina as a fortified settlement is to be found in Byzantine sources of the mid-14th century, a period which saw the general decline of Byzantine towns in the region and their gradual replacement by small urban centres. When recent Turcological research discovered the existence of an 'Athonite church in the castle of Komotini' in the mid-15th century, interest was revived in the possible existence of an Athonite metochion at Koumoutzina. Previously, the evidence for the existence of such a metochion had come from the sigillion of Patriarch Cyril Loukaris, which copies a 'chrysobull' of the Despot of Serres Jovan Uglješa, while an oral tradition was also preserved in the town. So was the Athonite church actually an Athonite metochion, or was this not the case?

This paper examines the relations between Komotini and the Monastery of the Virgin Tzintziloukiotissa, which was founded by the 'Philokalic man' Kosmas Tzintziloukis, who drafted the second typikon of Mount Athos and enjoyed the complete confidence of the emperor Constantine IX Monomachos. We also have important evidence from two inscriptions mentioning an archbishop of Maroneia named Leo. One of these inscriptions – "*+Τύμβος Λέωντος Προέδρου Μαρωνείας*" – appears on a cover that has survived from the cemetery of the Byzantine church that used to stand where the present-day Metropolitan Church of Komotini is situated. The same name appears in an inscription in uncial script on a marble fragment found by Theologos Aliprantis during an excavation of the episcopal church at Agios Charalambos near Maroneia in 1986. This Leo, Archbishop of Maroneia, can be identified with a particular historical figure known from another piece of archaeological evidence, who – from a combination of the various strands of historical evidence – appears to have been connected with the abovementioned Monastery of the Virgin Tzintziloukiotissa.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἁγίου Πατριάρχου Ἀθανασίου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α΄ στὴν ἐπίλυση τῆς κρίσης ποὺ πέρασε ἡ Λαύρα κατὰ τὰ ἔτη 1304–1309

Ἡ ἀνακοίνωσή μας παρουσιάζει τὶς κεντρικὲς πτυχὲς τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἁγίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α΄ (1289–1293 καὶ 1303–1309) στὴν ταραχώδη κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ Λαύρα κατὰ τὰ ἔτη 1304–1309. Ἡ ἀδελφότητα ὑφίστατο μεγάλη κρίση ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ σὲ δύο ἐπίπεδα· οἱ Λαυριῶτες φαίνεται ὅτι περνοῦσαν ἀφ’ ἑνὸς μία ὑφεση πνευματική, ἐπειδὴ ἡ χαλάρωση εἶχε παρεισφρήσει στὴν ζωὴ τους, ἐνῶ ἀφ’ ἑτέρου ὑπῆρχε μεγάλη ἀναστάτωση σχετικὰ μὲ τὴν διοίκηση τῆς Μονῆς. Συγκεκριμένα, ἀμφισβητοῦνταν ἡ ἐκλογή τοῦ Προεστῶτος καὶ γινόταν προσπάθεια ἀντικατάστασής του. Ἐπομένως, ἐπικρατοῦσαν ἐσωτερικὲς ἔριδες ποὺ ἔφτασαν μάλιστα μέχρι τὴν ἀνταρσία. Ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος, παλαιὸς Ἀθωνίτης – εἶχε μονάσει δύο φορές στὸ Ἅγιον Ὄρος–, εὐρισκόταν σὲ συνεχὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς Ἀθωνίτες καὶ τοὺς ἀπεύθυνε τακτικὰ ἐγκυκλίους, προκειμένου νὰ τοὺς βοηθήσει νὰ ἀνταποκριθοῦν καλύτερα στὴν μοναστικὴ τους κλήση. Ἐτρεφε καὶ ἰδιαίτερη στοργὴ πρὸς τοὺς Λαυριῶτες καὶ ἐνδιαφερόταν ἄμεσα γιὰ τὴν πορεία τῆς Λαύρας, στὴν ὁποία ἄλλωστε εἶχε φιλοξενηθεῖ παλαιότερα. Μπροστὰ στὴν ὀλέθρια πραγματικότητα, καθὼς ὀρισμένοι μοναχοὶ τοῦ ἔγραφαν ζητώντας μὲ ἐπιμονὴ τὴν ἀλλαγὴ Προεστῶτος, ὁ Πατριάρχης ἐν ἐπιγνώσει τῆς πατρικῆς του εὐθύνης ἐπιχείρησε μὲ σειρὰ ἐπιστολῶν νὰ καταπραῦνει τὰ πράγματα καὶ νὰ ξαναβάλει τὴν ἀδελφότητα στὴν *εὐταξία*. Κρίσιμο ὑλικὸ πηγῶν γιὰ τὸ θέμα μας συνιστοῦν ἐπιστολὲς τοῦ Πατριάρχου ποὺ διασώζονται στὸν κώδικα *Vaticanus graecus* 2219 καὶ ἐν μέρει στὸν κώδικα *Alexandrinus graecus* 288, τὶς ὁποῖες ἐξεδώσαμε προσφάτως στὴν διπλωματικὴ μεταπτυχιακὴ ἐργασία μας.

Ἡ πρώτη φάση τῆς κρίσης σχετίζεται μὲ τὴν ἀνταρσία ποὺ ξέσπασε ἐναντίον τοῦ Καθηγουμένου Μαξίμου (τέλος τοῦ 1304), ἐνῶ ἡ δευτέρη μὲ τὴν ἀταξία καὶ τὶς ἔριδες νὰ ἔχουν ἀναζωπυρωθεῖ ἐκ νέου, ὅταν ἠγουμένευσεν ὁ Ἀθανάσιος Μεταξόπουλος (μετὰ τὸ 1306). Ὁ Πατριάρχης χρησιμοποίησε καὶ τὴν *ἀκρίβεια* (στηλιτεύοντας τὴν ἐμπάθεια, τὴν ἔλλειψη ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ ὑπακοῆς ὀρισμένων Λαυριωτῶν, καθὼς καὶ τὴν περιφρόνηση τῶν ἱερῶν κανόνων), ἀλλὰ καὶ τὴν *οἰκονομία* (ικανοποιώντας τὸ αἶτημά τους γιὰ ἀντικατάσταση τοῦ ἠγουμένου, προσπαθώντας μὲσω πνευματικῶν συμβουλῶν νὰ τοὺς φιλοτιμήσει πρὸς ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ποὺ εἶχαν ἀμελήσει) μὲ σκοπὸ νὰ διορθώσει τὴν κατάσταση. Ἡ παρέμβαση τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῆς Λαύρας μαρτυρεῖ τὸ ποιμαντικὸ του ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς μοναχοὺς τῆς καὶ τὴν πατρικὴ μέριμνα γιὰ τὴν πνευματικὴ τους κατάρτιση, καθὼς τοὺς καλοῦσε ἐπανειλημμένως πρὸς μίμηση τοῦ Χριστοῦ στὴν ταπείνωση καὶ ὑπακοή καὶ τόνιζε τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστροφή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῶν παλαιῶν μοναχῶν.

The role played by the Patriarch of Constantinople St. Athanasios I in solving the crisis at the Great Lavra in 1304–1309

This paper presents the main aspects of the intervention made by the Patriarch of Constantinople St. Athanasios I (1289–1293 and 1303–1309) in the turbulent situation that prevailed at the Lavra during the period 1304–1309. The brotherhood was experiencing a serious crisis that had developed on two levels: on the one hand, the Lavriotes appear to have been suffering a spiritual decline, due to the laxity that had crept into their lives, while on the other, there was great unrest over the question of the monastery's administration. More specifically, the election of the abbot was being disputed and attempts were being made to replace him. Consequently, there were internal feuds which actually turned into an open revolt. Patriarch Athanasios, a former Athonite – he had lived as a monk for two periods on Mount Athos –, was in constant contact with the Athonites and regularly sent them encyclicals to support them in their monastic calling. He held a particular affection for the Lavriotes and was directly interested in the fate of the Lavra, where, in fact, he had once resided. Faced with this baneful reality, in which some of the monks wrote to him urgently requesting the abbot's replacement, the Patriarch, aware of his paternal responsibilities, tried to ease the situation and restore order among the brotherhood by writing a series of letters. A vital source of information on this subject consists in a number of letters written by the Patriarch that are preserved in Codex Vaticanus graecus 2219 and partly in Codex Alexandrinus graecus 288, which were recently published in my postgraduate thesis.

The first phase of the crisis concerns the revolt that broke out against the kathegoumenos Maximos (late 1304), while the second concerns the disorder and reignition of the feuds during the abbacy of Athanasios Metaxopoulos (after 1306). The Patriarch used both *severity* (by denouncing the malevolence and lack of brotherly love and obedience of some of the Lavriotes, as well as their disregard of the holy canons) and *economy* (by satisfying their request for the abbot's replacement and trying, through his spiritual counsels, to encourage them to apply the monastic principles they had neglected), in order to redress the situation. St. Athanasios's intervention in Lavra's internal problems reveals his pastoral concern for the monastery's monks and his paternal concern for their spiritual instruction, as he urged them repeatedly to imitate Christ in terms of humility and obedience and stressed the importance of their returning to the ascetic tradition of the monks of old.

Οι χορηγοί των τοιχογραφιών του Πρωτάτου

Κατά την περίοδο που η Καταλανική Εταιρεία είχε ως έδρα της τη χερσόνησο της Κασσάνδρας (1307–1309), το Πρωτάτο δέχεται μία επιδρομή από τους Τουρκόπουλους, που είχαν προσχωρήσει στην Εταιρεία ως σύμμαχοι και συνοδοί της. Στην ίδια περίοδο είναι γνωστές από τις ήδη δημοσιευμένες πηγές η πολιορκία της Μονής Χιλανδαρίου από τους Καταλανούς, όπως και η επιδρομή τους στη Μονή Ρωσικού. Όσα έζησε το Άγιον Όρος από τις επιδρομές των Καταλανών περιγράφονται από τον Θωμά Μάγιστρο (Μοναχό Θεόδουλο), στην επιστολή του «*τῶ ἰσαγγέλῳ πατρί μου καὶ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ, περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰταλῶν καὶ Περσῶν ἐφόδῳ γεγνημένων*». Από τις επιδρομές κινδύνευσαν να χαθούν όλοι οι κάτοικοι του Άθω: «*ὑπὸ τῶν ἀπογόνων ἐκείνου πάντα ἐποίκουσ ὀλίγου δεῖν ἀπολωλεκώς*». Καταστράφηκαν πολλά αγιορειτικά καθιδρύματα («*ἄ, καθ' ὑπερβολὴν πρόσθεν ἀνθοῦντα, νῦν ἀθρόον ἀπέσθη καθάπαξ ρεύσαντα*»). Ανάμεσα σε αυτά είναι και τα μοναστήρια και οι ναοί («*καὶ φροντιστήρια, καὶ σηκούς, καὶ νεώς...*»). Πολλοί ήταν εκείνοι οι Αγιορείτες που πέθαναν από το ξίφος των επιδρομῶν («*ὧ ξίφους διὰ πάντων τούτων ὁμόσε κεχωρηκότος*»). Ἢδη από την εποχή εκείνη τιμούσαν τους μοναχούς αυτούς ως αγίους («*κατακλείσαντες ἀρίστῳ τέλει τὰς πράξεις, καὶ τοῖς ἀγῶσιν οὐκ ἀπῶδὰ τὰ τελευταῖα προσθέντες!*»). Οι Τουρκόπουλοι (Ισμαηλίτες στις πηγές) φονεύουν τον τότε Πρώτο του Αγίου Όρους Λουκά και προκαλούν καταστροφές και λεηλασίες στον ναό. Οι καταστροφές είχαν τέτοια έκταση, ώστε να χρειαστεί μία –αρκετά σημαντική– ανακαίνισή του. Στο πλαίσιο εκείνης της ανακαίνισης αγιογραφήθηκαν και οι τοιχογραφίες του ναού από τον Ιωάννη Αστραπά, ο οποίος θα μείνει στην αγιορειτική παράδοση γνωστός ως Πανσέληνος, λόγω της ενασχόλησής του με την αστρονομία και ενός σχεδίου που είχε ζωγραφίσει κατά παραγγελία τού Θεσσαλονικέως λογίου Δημητρίου Τρικλινίου.

Οι Αγιορείτες καλούν για την αγιογράφηση από τη Θεσσαλονίκη το συνεργείο τού Ιωάννη Αστραπά, που αποτελούνταν από τρεις βασικούς καλλιτέχνες, συνδεόμενους με στενή συγγενική σχέση, τον Ιωάννη, ο οποίος υπογράφει πιθανότατα ως ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΕΥΤΥΧΙΟΥ στην τοιχογραφία του αγίου Μεγαλομάρτυρος Μερκουρίου στο Πρωτάτο, τον αδελφό του Μιχαήλ, ο οποίος θα εργαστεί αργότερα ως επικεφαλής αγιογραφικού εργαστηρίου σε διάφορα μνημεία, και έναν τρίτο ακόμη καλλιτέχνη, ο οποίος φαίνεται ότι έφερε το όνομα Μανουήλ και φτάνει στο αποκορύφωμά του στην αγιογράφηση του καθολικού της Μονής Βατοπαιδίου. Το πρόβλημα ποιος χρηματοδότησε τις τοιχογραφίες του Πρωτάτου έχει απασχολήσει τη μέχρι τώρα έρευνα, η οποία όμως δεν κατάφερε να δώσει πειστικές απαντήσεις. Συνεπώς το θέμα αυτό επανεξετάζεται βάσει των ιστορικών πηγών και επιγραφικών μαρτυριών με σκοπό να δοθεί μία απάντηση που πλησιάζει περισσότερο την αλήθεια.

The patrons of the Protaton's wall paintings

During the period when the Catalan Company was based on the Kassandra peninsula (1307–1309), the Protaton was raided by Turcoples, who had joined the Company as allies and escorts. During the same period we know from the already published sources that the Catalans laid siege to Hilandar Monastery and also invaded the Rossikon Monastery. The Athonites' experiences of the Catalan raids are described by Thomas Magister (Theodoulos Monachos) in his letter *'to my angel-like father and philosopher Joseph on what happened in the raids by the Italians [i.e. Catalans] and the Persians [i.e. Turcoples]'*. Almost all the inhabitants of Athos perished in the raids: *'of its [the Mountain's] heirs, well-nigh all the inhabitants perished'*. Many Athonite foundations were destroyed: *'whereas previously they had been exceedingly prosperous, now they were utterly ruined, having completely collapsed'*. These foundations included monasteries and churches: *'and the schools, and the katholika, and the [smaller] churches'*. Many Athonites died from sword wounds inflicted by the invaders: *'What swords were those that assailed them all!'*. The monks who had perished were soon honoured as saints: *'and their struggles ended in a perfect death, with the fitting addition of these last acts [of martyrdom]'*. The Turcoples ('Ishmaelites' in the sources) murdered Loukas, the Protos of Athos at that time, and looted and damaged the Protaton Church. The damage was so extensive that the church required a considerable renovation. In that renovation the church was decorated with wall paintings by Ioannis Astrapas, who would become known in Athonite tradition as 'Panselinos' because of his preoccupation with astronomy and a drawing he had executed that was commissioned by the Thessalonian scholar Demetrios Triklinios.

The Athonites invited John Astrapas's team of painters from Thessaloniki to execute the wall paintings. The team consisted of three main painters who were closely related: Ioannis, who probably signed his name as ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΕΥΤΥΧΙΟΥ in the painting of the Great Martyr Merkourios in the Protaton; his brother Michael, who would later work as the head of a painter's workshop in various other monuments; and a third artist, who appears to have been called Manuel and who reached his apogee in the mural decoration of the katholikon of Vatopedi Monastery. The problem of who funded the wall paintings of the Protaton continues to preoccupy research, which has not yet succeeded in providing any convincing answers. This question is therefore re-examined on the basis of the historical sources and epigraphic evidence in order to provide an answer that is closer to the truth.

Η ιστορία μνήμης - ο κράλης Βουκάσιν και ο δεσπότης Ιωάννης Ούγγλεσης μεταξύ της Σερβίας και του Αγίου Όρους

Οι αδελφοί Μρνιαόβτσεβιτς, ο κράλης Βουκάσιν Μρνιαόβτσεβιτς, αλλά προπάντων ο αδελφός του, ο φιλόχριστος δεσπότης Σερρών Ιωάννης Ούγγλεσης, άφησαν μεγάλα ίχνη στη σερβική μεσαιωνική ιστορία, όπως και στην ιστορία του Αγίου Όρους. Ο Βουκάσιν Μρνιαόβτσεβιτς, μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Στέφαν Ντούσαν, έγινε ένας από τους ισχυρότερους ευγενείς της ενδιάλυσης Σερβικής αυτοκρατορίας και, χάρη στο γεγονός ότι ο αυτοκράτορας Ούρος Ε΄ δεν είχε εξ αίματος διάδοχο, κατέκτησε τη θέση του συμβασιλέα το 1365, έχοντας λάβει τον τίτλο του κράλη. Το ίδιο έτος, ο αδελφός του τιμήθηκε με τον τίτλο του δεσπότη και άρχισε να κυβερνά την περιοχή των Σερρών, αφού από την περιοχή αυτή αποσύρθηκε η χήρα του Ντούσαν, αυτοκράτειρα Ελένη. Συγκρούσεις και αντιπαλότητα μεταξύ των Σέρβων ηγεμόνων οδήγησαν στη σταδιακή καταστροφή και διάλυση της σερβικής αυτοκρατορίας, γεγονός που διευκόλυνε την οθωμανική κατάκτηση. Στη σύρραξη με τους Οθωμανούς, οι οποίοι πρώτα επιτέθηκαν την περιοχή του Ιωάννη Ούγγλεση, δε συμμετείχαν οι υπόλοιποι Σέρβοι ηγεμόνες, αλλά ούτε τα βυζαντινά στρατεύματα. Ο κράλης Βουκάσιν και ο δεσπότης Ιωάννης Ούγγλεσης σκοτώθηκαν στη μάχη του Έβρου στις 26 Σεπτεμβρίου 1371.

Είναι σπάνιες οι πηγές, βυζαντινές και σερβικές, οι οποίες εξιστορούν τη συγκεκριμένη μάχη και τις προηγηθείσες συνθήκες. Μεταξύ αυτών πρέπει να αναφερθεί η σημείωση του γέροντα Ησαΐα, αλλά και οι δύο ομιλίες του περίφημου βυζαντινού λόγιου, Δημητρίου Κυδώνη, όπως και οι επιστολές του, οι οποίες αναφέρουν την εν λόγω μάχη. Η άμεση συνέπεια της μάχης του Έβρου ήταν η άλωση του κρατιδίου των Σερρών και η βυζαντινή κατάληψή του. Το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε αρκετά τεκμήρια, όμως, είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση διάφορων θρύλων. Παραδείγματος χάριν, στην ιστορική μνήμη του σερβικού λαού δημιουργήθηκε ο θρύλος που απεικονίζει τους αδελφούς Μρνιαόβτσεβιτς ως αντήρωες του σερβικού μεσαίωνα, οι οποίοι σκότωσαν τον αυτοκράτορα Ούρος και με αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν στην κατάρρευση της σερβικής αυτοκρατορίας. Από την άλλη πλευρά, στην ιστορική μνήμη των αγιορειτών και των κατοίκων της Δράμας και των Σερρών, οι αδελφοί Μρνιαόβτσεβιτς μνημονεύονται ως ήρωες και προστάτες του χριστιανισμού. Παρ' όλα αυτά, αυτό δεν εκπλήσσει, λαμβάνοντας υπόψη τις μεγάλες χορηγίες των αδελφών Μρνιαόβτσεβιτς στις μονές του Αγίου Όρους. Επομένως, η παρούσα εργασία θα αναλύσει πώς και με ποιο τρόπο η μνήμη των Αγιορειτών για τους γνωστούς Σέρβους ηγεμόνες διαφέρει από την ιστορική μνήμη του σερβικού λαού.

Historical memory: the different ways in which King Vukašin and the Despot Jovan Uglješa are remembered by the Athonites and the Serbian people

The Mrnjavčević brothers – King Vukašin and, above all, his brother, the devout Jovan Uglješa, Despot of Serres – had a profound impact on both the medieval history of Serbia and the history of Mount Athos. After the death of the emperor Stefan Dušan, Vukašin Mrnjavčević became one of the most powerful nobles in the crumbling Serbian empire and, thanks to the fact that Emperor Stefan Uroš V had not left a bloodline heir, became co-ruler in 1365, having received the title of Kral. That same year, his brother was honoured with the title of Despot and began to rule the Serres region, after Dušan's widow, the empress Helena, had withdrawn from the area. Conflicts and rivalry between the Serbian rulers led to the gradual destruction and break-up of the Serbian empire, which helped bring about the Ottoman conquest. In the conflict with the Ottomans, who attacked the region ruled by Jovan Uglješa first, the other Serbian leaders played no part, nor did any Byzantine forces. King Vukašin and the Despot Jovan Uglješa were both killed at the Battle of Maritsa on 26 September 1371.

Very few Byzantine or Serbian sources exist that provide a narrative of the battle and the preceding circumstances. Of those that do exist, mention should be made of the note by the elder Isaiah and the two homilies by the illustrious Byzantine scholar Demetrios Kydones, as well as his letters, which mention the battle. The immediate consequence of the Battle of Maritsa was the loss of the principality of Serres and its occupation by the Byzantines. The lack of historical evidence, however, led to the formation of various legends. For example, in the historical memory of the Serbian people there was born the legend that portrays the Mrnjavčević brothers as antiheroes of medieval Serbia who killed the emperor Stefan Uroš V and thus contributed to the collapse of the Serbian empire. In contrast, in the historical memory of the Athonites and the inhabitants of Drama and Serres, the Mrnjavčević brothers are commemorated as heroes and protectors of the Christian faith. This, however, comes as no surprise, considering the large donations made by the Mrnjavčević brothers to the monasteries of Mount Athos. Consequently, this paper will examine how and in what way the Athonites' memory of the celebrated Serbian rulers differs from the historical memory of the Serbian people.

**Ο Ιγνάτιος του Σμολένσκ και η διήγησή του για το Άγιον Όρος
στο μεταίχμιο του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα**

Η ανακοίνωση αυτή εξετάζει το «Βραχύ Χρονικό» (περί το 1402) και την «Περιγραφή της Θεσσαλονίκης και του Αγίου Όρους» (περί το 1405) που συντάχθηκαν από τον Ρώσο προσκυνητή Ιγνάτιο του Σμολένσκ, επίσημο μέλος της εκκλησιαστικής αποστολής του Μητροπολίτη Ποιμένα στην Κωνσταντινούπολη κατά τα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Το ταξίδι που έκανε από τη Μόσχα στην Κωνσταντινούπολη το 1389, μαζί με την μετέπειτα διαμονή του στο Άγιον Όρος και στη Θεσσαλονίκη, καταγράφονται σε τρία έργα που χαρακτηρίζονται από σχολαστική λεπτομέρεια. Πιστεύεται ότι γύρω στο 1396 ο Ιγνάτιος εγκαταστάθηκε στο Άγιον Όρος, όπου έζησε έναν ισχυρό σεισμό. Η τελευταία είδηση που έχουμε για τον Ιγνάτιο (ένα μήνυμα για μια επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη όπου προσκύνησε τα ιερά λείψανα του Μεγαλομάρτυρα Δημητρίου και της Αγίας Θεοδώρας της Μυροβλύτισσας) χρονολογείται από το 1404–1405. Το ταξιδιωτικό ημερολόγιο της μητροπολιτικής αποστολής (το οποίο φέρει δύο διαφορετικούς τίτλους: «Το Οδοιπορικό του Ιγνατίου του Σμολένσκ» και «Το Ταξίδι του Ποιμένα στην Κωνσταντινούπολη») σώζεται σε 24 αντίγραφα από τον 16^ο μέχρι και τον 18^ο αιώνα που παραδίδουν δύο εκδοχές του κειμένου: μια σύντομη, προγενέστερη εκδοχή (ως τμήμα κάποιων περιλήψεων) και μια μεταγενέστερη, πλήρη εκδοχή (ως είδος χρονικού), η οποία σώζεται σε τρεις εκδοχές, από τις οποίες η μία συμπεριλήφθηκε στο Χρονικό του Νίκων. Το «Οδοιπορικό του Ιγνατίου του Σμολένσκ» διακρίνεται για την αυστηρή χρονολογία του, τις λεπτομερείς περιγραφές της γεωγραφίας και του κλίματος καθώς και τις εύστοχες παρατηρήσεις βασισμένες στις προσωπικές εμπειρίες του. Αυτές οι μοναδικές ιστορικές πηγές συγκαταλέγονται ανάμεσα στις πρωιμότερες διηγήσεις περιηγητών στο Άγιον Όρος κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο και αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες για το εκκλησιαστικό τοπίο της αθωνικής πολιτείας. Οι δημοσιεύσεις των τελευταίων ετών για τα σωζόμενα μνημεία του Αγίου Όρους επιτρέπουν τώρα μια επαναξιολόγηση του κειμένου μέσα στο αρχιτεκτονικό και ιστορικό πλαίσιο των αθωνικών μονών των αρχών του 15^{ου} αιώνα.

Η παρούσα μελέτη διαφωτίζει κάποια εγγενή ελαττώματα της διήγησης του Ιγνατίου και παρουσιάζει παραδείγματα των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η έρευνα της μεσαιωνικής τοπογραφίας. Παρόλο που η περιγραφή του Αγίου Όρους συμπεριλαμβάνει τη Μεγίστη Λαύρα και άλλους 33 ναούς, τους οποίους περιγράφει με αρκετή ακρίβεια, η οικειότητα που διέθετε ο Ιγνάτιος με τις αθωνικές μονές φαίνεται να περιορίζεται στη Λαύρα και στα γειτονικά εξαρτήματά της. Θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην εξαιρετικά μοναδική είδηση που παρέχει η διήγηση του Ιγνατίου για την επίσκεψη που έκανε η βυζαντινή αυτοκράτειρα στη Μεγίστη Λαύρα το 1404. Δεν είναι σαφές αν ο Ιγνάτιος είχε επιστρέψει στη Ρωσία για ένα σύντομο χρονικό διάστημα κατά το μεταίχμιο του 14^{ου} με 15^ο αιώνα: το «Βραχύ Χρονικό» του αναφέρεται και στους σεισμούς που έπληξαν το Άγιον Όρος το 1396 και σε μία πυρκαγιά που ξέσπασε στη Μεγίστη Λαύρα το 1404.

Ignatius of Smolensk and his account of Mount Athos at the turn of the 14th and 15th centuries

This paper analyzes the “Abbreviated Chronicle” (c. 1402) and the “Description of Thessalonike and the Holy Mountain” (c. 1405) written by the Russian pilgrim Ignatius of Smolensk, the official member of Metropolitan Pimen’s ecclesiastical embassy to Constantinople at the end of the 14th century. His journey from Moscow to Constantinople in 1389, and his subsequent sojourns on Mount Athos and in Thessalonike, are recorded in three works of meticulously descriptive detail. It is believed that around 1396 Ignatius settled on Mount Athos, where he witnessed a strong earthquake. The last information we have about him (a message about a visit to Thessalonike and the veneration of the relics of the Great Martyr Demetrius and St. Theodora the Myrrh-Streaming) dates back to 1404–1405. The travel diary of the Metropolitan embassy (under two different titles – “The Journey of Ignatius of Smolensk” and “Pimenov’s travelling to Constantinople”) has been preserved in no fewer than 24 copies from the 16th-18th centuries, transmitting two editions of the text: an earlier, concise one, as part of various digests, and a later, full one (in the form of a chronicle), which has been preserved in three versions, one of which was included in the Nikon Chronicle. Some striking features of “The Journey of Ignatius of Smolensk” are the strict chronology, the detailed information about geography and climate, and the astute eyewitness observations. These unique historical sources represent some of the earliest accounts by medieval travellers of late Byzantine Athos and constitute an important source of information about its ecclesiastical landscape. A recently published study and documents on the surviving monuments permit a reappraisal of the text within the architectural and historical context of the Athonite monasteries of the early 15th century.

This analysis clarifies certain implicit limitations of the pilgrim's account and illustrates the problems of medieval topographical research. Ignatius' discussion of Mount Athos includes the Great Lavra and 33 other chapels, which he notes with a fair degree of accuracy; yet his familiarity with the Athonite monasteries seems limited to the Lavra and its immediate dependencies. Special attention should be paid to the absolutely unique information in Ignatius' description of the visit of the Byzantine empress to the Great Lavra in 1404. It is unclear whether Ignatius briefly returned to Russia around the turn of the century: his “Abbreviated Chronicle” mentions both the 1396 earthquakes on Athos and a fire at the Great Lavra complex in 1404.

Ο Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος και το Άγιον Όρος

Ο Γεννάδιος Σχολάριος, ο πρώτος πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως κατόπιν Αλώσεως, αποσύρθηκε στην Ιερά Μονή Βατοπαιδίου στο Άγιον Όρος μετά την διετή πατριαρχική θητεία του. Αυτή η ολιγόχρονη μετακόμιση στην εν λόγω μονή, την οποία ο ίδιος χαρακτηρίζει ως παράδοση, παραμένει, όμως, ανεπαρκώς γνωστό ιστορικό γεγονός. Άλλωστε, οι ολίγες σύγχρονες πηγές, τις οποίες διαθέτουμε, δεν παρέχουν σαφείς πληροφορίες, αλλά μία ποικιλία ρητορικών εκφράσεων. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για δύο ομιλίες του ίδιου του Σχολαρίου: η πρώτη μεν αποτελεί η μονωδία αφιερωμένη στον ανιψιό του Θεόδωρο Σοφιανό, η άλλη δε είναι ο πανηγυρικός λόγος εκφωνηθείς για την εορτή Αγίων Αποστόλων. Βεβαίως, αυτές οι δύο ομιλίες αξίζουν να ληφθούν υπόψη, αφού τα ρητορικά κείμενα παρέχουν ένα φάσμα διαφόρων πληροφοριών. Εξάλλου, ο πιο σημαντικός και βασικός τους στόχος ήταν να πείσουν το ακροατήριο και όχι να ενημερώσουν. Θα έπρεπε επίσης να σημειωθεί ότι και τα δύο κείμενα είναι γραμμένα στο Άγιον Όρος κατά την διάρκεια της διαμονής του Σχολαρίου στην Μονή Βατοπαιδίου το 1456.

Από την άλλη πλευρά, προκειμένου να εξεταστεί αυτή η αγιορειτική περίοδο της βιογραφίας του Σχολαρίου πρέπει να την παρατηρήσουμε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Με άλλα λόγια, στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί αυτή η παράξενη μετακόμιση του Σχολαρίου από τρεις απόψεις. Πρώτον, θα λάβουμε υπόψη την προσωπική του επιθυμία να απομονωθεί και απομακρυνθεί από την πολιτική ζωή της πρωτεύουσας, την οποία παρατηρούμε πολλά χρόνια πριν την πατριαρχία του. Έπειτα, φαίνεται απαραίτητο να συμπεριληφθούν και παρουσιαστούν οι σχέσεις του Σχολαρίου με το Άγιον Όρος τις οποίες είχε πριν το 1456, όπως και η θέση του Αγίου Όρους, ειδικά της Μονής Βατοπαιδίου, στην (ανθ)ενωτική πολιτική της αποθνήσκουσας αυτοκρατορίας. Η τελευταία άποψη αποτελεί η προσπάθεια να παρατηρήσουμε την απομόνωση του Σχολαρίου στο Βατοπαίδι μέσω πρακτικών λόγων, ήτοι να αναλογιστούμε τις σχέσεις του Σχολαρίου με την κυβερνούσα δυναστεία της Σερβίας – με την οικογένεια Μπράνκοβιτς. Η ειρηνένη οικογένεια, από την όποια ήταν η Μάρα, η μητριά του Μωάμεθ Πορθητή και η κόρη του δεσπότη της Σερβίας Γεωργίου Μπράνκοβιτς με τον οποίον αλληλογραφούσε ο Σχολάριος, έκανε μεγάλες δωρεές στις μονές του Αγίου Όρους, μεταξύ οποίων ήταν και η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου.

St. Gennadios Scholarios and Mount Athos

Gennadios Scholarios, the first patriarch of Constantinople after the Fall, withdrew to the Holy Monastery of Vatopedi on Mount Athos after his two-year reign as patriarch. However, his short stay at this monastery, the reasons for which he himself described as 'strange', still remains insufficiently documented. The few contemporary sources we have do not provide clear information but only a variety of rhetorical phrases. More specifically, we have two homilies by Scholarios himself: the first is a monody dedicated to his nephew Theodoros Sophianos, while the other is a panegyric speech delivered on the feast-day of the Holy Apostles. Of course, these two homilies deserve to be considered because the rhetorical texts provide a variety of informative details, although their basic and most important aim was to persuade their audience and not to inform it. It should also be noted that both texts were written on Mount Athos during Scholarios's stay at Vatopedi in 1456.

However, the examination of this Athonite period in Scholarios's biography requires it to be viewed in a wider context. The present study will therefore examine Scholarios's 'strange' decision to move to Vatopedi from three different points of view. First of all, consideration will be given to his personal desire to isolate and remove himself from the political life of the capital, which was evident long before he became patriarch. Secondly, it seems essential to include and present an account of Scholarios's relations with Mount Athos, which existed before 1456, as well as the stance of Mount Athos, and particularly Vatopedi Monastery, towards the (anti-)unionist policy of the moribund empire. Thirdly, an attempt will be made to examine the practical reasons for Scholarios's isolation at Vatopedi; in other words, consideration will be given to Scholarios's relations with Serbia's ruling dynasty – the Branković family. This family – one of whose members was Mara, the stepmother of Mehmed the Conqueror and daughter of George Branković, Despot of Serbia, with whom Scholarios maintained a correspondence – made generous donations to the Athonite monasteries, including the Monastery of Vatopedi.

**Το πρόγραμμα δημοσίευσης του οθωμανικού αρχείου της Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας
(SI.M.ON.A: Simonopetra Monastery Ottoman Archive Project)**

Στην κοινή ανακοίνωσή μας θα παρουσιάσουμε το πρόγραμμα που έχουμε αναλάβει σε συνεργασία και στοχεύει στην δημοσίευση των οθωμανικών εγγράφων που σώζονται στο αρχείο της Ιεράς Μονής Σιμωνόπετρας, τόσο σε έντυπη όσο και σε ψηφιακή μορφή. Στο πλαίσιο του έργου έχουμε ξεκινήσει να μεταγράφουμε σε λατινικούς χαρακτήρες, με βάση τις αρχές της πλήρους διπλωματικής έκδοσης, να μεταφράζουμε στα αγγλικά και να προχωράμε σε αναλυτικό σχολιασμό για τα πρώτα από τα 680 έγγραφα του αρχείου, με τελικό στόχο την πρώτη ολοκληρωμένη και πλήρη έκδοση ολόκληρου του οθωμανικού αρχείου μιας αγιορείτικης μονής. Το οθωμανικό αρχείο της Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας ξεκινά από τον 16^ο αιώνα, και κυρίως μετά τα μέσα του, καθώς το πρώιμο οθωμανικό αρχείο της φαίνεται ότι κάηκε στην πυρκαγιά που έπληξε την Μονή το 1580. Το αρχείο αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την ιστορία του Αγίου Όρους, της Χαλκιδικής και γενικά της Ελλάδος στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται, εκτός φυσικά από την οθωμανική παλαιογραφία, στην σωστή μεταγραφή και απόδοση των τοπωνυμίων και ανθρωπωνυμίων των εγγράφων, ένας τομέας που γενικά παρουσιάζει σοβαρές δυσκολίες στην κάλυψή του και απαιτεί εξειδικευμένη ενασχόληση. Τα περισσότερα τοπωνύμια και ανθρωπωνύμια σχολιάζονται ξεχωριστά. Παράλληλα σημαντικό στοιχείο για την ορθή απόδοση και κατανόηση του περιεχομένου των εγγράφων είναι να έχει κανείς μία συνολική εικόνα των εγγράφων που αφορούν την ίδια θεματική ενότητα (π.χ. ένα μετόχι), για να μπορέσει να κάνει τους αναγκαίους συσχετισμούς.

Η έκδοση σχεδιάζεται να γίνει από το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, που έχει εξειδικευτεί στην μελέτη και την έκδοση των πολύτιμων τεκμηρίων που φυλάσσονται στο Άγιον Όρος.

SI.M.ON.A: Simonopetra Monastery Ottoman Archive Project

SI.M.ON.A: **S**imonopetra **M**onastery **O**ttoman **A**rchive is a project aimed at the conventional and digital publication of the entire Ottoman archival collection of the Athonite monastery of Simonopetra. Undertaken through the collaboration of an international team of experts, the project's main objective is to systematically transliterate into Latin characters (using the rules of the *International Journal of Middle East Studies*), translate, and annotate each of the 680 documents in the monastery's archive, resulting in the first comprehensive and complete publication of the entire Ottoman archive of a single Athonite monastery. The Ottoman archive of Simonos Petra Monastery dates from the 16th century, and mainly from the middle of that century, as the early Ottoman archive seems to have been burnt in the fire that struck the monastery in 1580. The archive is a valuable source of information on the history of Mount Athos, Halkidiki and Greece in general during the Ottoman period. Particular attention is paid, apart from the Ottoman palaeography of course, to the correct transcription and rendering of the toponyms and anthroponyms of the documents, an area which generally presents serious difficulties in its coverage and requires specialised involvement. Most place names and human names are annotated separately. At the same time, an important element for the correct rendering and understanding of the content of the documents is to have an overall picture of the documents relating to the same subject area (e.g. a metochion), in order to be able to make the necessary correlations.

We plan to publish through the Institute of Historical Research of the National Hellenic Research Foundation, an institution which has specialised in the study of the rich archives of Mount Athos.

Ο Καύκασος ως πνευματικός και οικονομικός χώρος του Αγίου Όρους, 17^{ος} - 20^{ός} αι.

Από τις απαρχές της ίδρυσης της Αθωνικής Πολιτείας, και ιδιαίτερα μετά την εγκαθίδρυση των μεγάλων αγιορειτικών μονών, μοναχοί από τον Καύκασο, κυρίως Ίβηρες, οι οποίοι αργότερα έγιναν γνωστοί ως Γεωργιανοί, εγκαταστάθηκαν στο Άγιον Όρος σε σημαντικό, για τα δεδομένα της εποχής, αριθμό. Αυτοί οι μοναχοί ίδρυσαν μάλιστα και δική τους μονή, την Ιβήρων, και ανέπτυξαν στενές και διαρκείς σχέσεις μεταξύ του Άθω και του Καυκάσου, οι οποίες διήρκεσαν καθ' όλη τη βυζαντινή περίοδο. Κατά την περίοδο αυτή, οι σχέσεις μεταξύ του Αγίου Όρους και του Καυκάσου χαρακτηρίζονταν κυρίως από την άφιξη νέων μοναχών από τον Καύκασο στον Άθω. Παρά τη σταδιακή μείωση του αριθμού των νέων μοναχών από την απομακρυσμένη, για τα δεδομένα του Άθω, Γεωργία μετά τον 13^ο αιώνα λόγω της μογγολικής κατάκτησης του Καυκάσου, είναι αξιοσημείωτο ότι τον 17^ο αιώνα, αν και η εισροή νέων μοναχών από τη Γεωργία δεν αυξάνεται σημαντικά, μοναστήρια του Αγίου Όρους, όπως η Ιβήρων και η Φιλοθέου, απέκτησαν σταδιακά όλο και μεγαλύτερη ακίνητη περιουσία στις περιοχές του Κάρτλι και Καχέτι, στη μέση και ανατολική Γεωργία, αναπτύσσοντας εκτενή αγροτικά μετόχια. Παρόμοια μετόχια απέκτησαν την ίδια περίπου περίοδο και άλλα μεγάλα μοναστήρια εκτός Άθω, όπως η μονή Κύκκου, η μονή Σινά, αλλά και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων.

Σε προηγούμενη ανακοίνωση του, ο ομιλητής είχε προσφέρει μια πρώτη επισκόπηση του μετοχίου της μονής Ιβήρων στην περιοχή μέσα από τα έγγραφα του αρχείου της. Στην παρούσα ανακοίνωση, θα επιχειρηθεί μια πιο λεπτομερής παρουσίαση των απαρχών της παρουσίας των αγιορειτικών μονών στον Καύκασο, με ιδιαίτερη έμφαση στο μετόχι της μονής Ιβήρων, ενώ παράλληλα θα συζητηθούν οι πιθανοί λόγοι για την ανάπτυξη αυτών των αγροτικών μετοχίων από μονές του Αγίου Όρους στην απομακρυσμένη αυτή περιοχή από τον 17^ο αιώνα και θα εξεταστεί η ένταξή τους στο ευρύτερο πλαίσιο των Ρωσο-Αγιορειτικών σχέσεων κατά τον 19^ο αιώνα.

The Caucasus as a locus of Athonite spiritual and economic activity in the 17th-20th centuries.

From the very foundation of the Athonite state, and particularly after the establishment of the large Athonite monasteries, monks from the Caucasus – mainly Iberians, who later came to be called Georgians – settled on Mount Athos in considerable (by the standards of the age) numbers. Indeed, these monks also founded their own monastery, the Monastery of Iveron, and developed close and enduring ties between Athos and the Caucasus that lasted throughout the Byzantine period. During this period, the relations between Athos and the Caucasus were characterised mainly by the arrival of new monks from the Caucasus on Athos. Despite the gradual decrease in the number of new monks arriving from the remote region of Georgia after the 13th century due to the Mongol conquest of the Caucasus, it is noteworthy that in the 17th century, although the influx of new monks from Georgia did not significantly increase, various Athonite monasteries, such as Iveron and Philotheou, gradually acquired an increasing amount of landed property in the Kartli and Kakheti regions in central and eastern Georgia, developing extensive rural metochia. At about the same time similar metochia were acquired by other large monasteries outside Athos, such as the Kykkos and Sinai monasteries, and the Patriarchate of Jerusalem.

In a previous paper, the present speaker provided an initial overview of Iveron's metochion in the region through the documents in the monastery's archive. This paper will attempt to present more information about the beginnings of the presence of the Athonite monasteries in the Caucasus, with a particular emphasis on the metochion of Iveron Monastery. At the same time, the paper will discuss the likely reasons for the development of these rural metochia by Athonite monasteries in this remote region from the 17th century onwards, as well as the role they played in the broader context of 19th-century Russo-Athonite relations.

Ἀποσπασθέντα κειμήλια τῆς Ἱεράς Μονῆς Παντοκράτορος κατὰ τὴν πρόσφατη ἱστορία της

Οἱ Μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, στὴν διάρκεια τοῦ περασμένου αἰῶνα βρέθηκαν ἀντιμέτωπες σὲ πρωτοφανή γιὰ τὴν μακραίωνη ἱστορία τους ὑπαρξιακὸ κίνδυνο. Οἱ ἀπαλλοτριώσεις τῶν ἀγιορειτικῶν κτημάτων τὴν δεκαετία τοῦ 1930 ἔθιξαν ἀδιακρίτως κάθε εἶδος ἀγιορειτικῆς μετοχιακῆς περιουσίας, διαλύοντας ἀκόμη καὶ τὸν πυρήνα της, τὰ κτητορικὰ ἰδρυματικὰ μετόχια ποὺ ἐξασφάλιζαν τὴν βιωσιμότητα τῶν Μονῶν στὸ διηλεκές. Οἱ Ἀγιορειτικὲς Μονές μέσα σὲ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα εἶδαν τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς ἐκτὸς τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθωνος περιουσίας τους νὰ ἀφανίζεται. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνέχεια ἐπέφερε λειψανδρία καὶ διαλυτικὰ φαινόμενα στὴν διοίκηση τῶν Μονῶν. Ἡ Μονὴ Παντοκράτορος δὲν ἀπετέλεσε ἐξάιρεση, καὶ μέσα στὴν γενικότερη ἀποσύνθεση εἶδε ἓνα τμῆμα τοῦ ἀρχείου καὶ τῶν κειμηλίων της νὰ ἀποσπᾶται. Τὰ αἷτια ἦταν εἴτε ἡ κλοπὴ εἴτε ἀκόμη ἡ ἀποστολὴ πρωτοτύπων ἐγγράφων ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο, στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν κατοχύρωση καὶ ἐν συνεχείᾳ γιὰ τὴν πώληση ἐναπομεινασῶν ἰδιοκτησιῶν τῆς Μονῆς· πρωτότυπα ἐγγράφα τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐπεστράφησαν.

Ἦδη ἀπὸ τὸ 1953 ξεκίνησε μία πρώτη καταγραφή ἀπολεσθέντων χειρογράφων κωδίκων ἀπὸ τὸν Μ. Ἱ. Μανούσακα, ἀκολούθησαν δὲ καὶ ἄλλες. Συστηματικὴ καταγραφή τους, μὲ παράλληλη ἔρευνα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τους, πραγματοποιήθηκε τὸ 2003. Ἐπίσης, ἓνα σημαντικὸ τμῆμα ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου φαινόταν νὰ ἔχει ἀπωλεσθεῖ. Ἐρευνες σὲ παλαιῆς φωτογραφικὲς πλάκες καὶ παλαιῆς ἐκτυπωμένες φωτογραφίες ἐγγράφων καθὼς καὶ σὲ Ἀρχεῖα ποὺ βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀποκατέστησαν σὲ ἓνα βαθμὸ τὸ κενὸ ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρχείου. Τὰ τελευταῖα ἔτη ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς πρωτοτύπων ἐγγράφων, ἐλληνικῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν καθὼς καὶ ὀθωμανικῶν, τὰ ὁποῖα θεωροῦνταν ἀπωλεσθέντα, ἔπειτα ἀπὸ πενήντα καὶ ἐξήντα ἔτη, ἐπεστράφησαν στὴν Μονὴ Παντοκράτορος καὶ τὸ Ἀρχεῖο της σὲ ἓνα μεγάλο μέρος ἀποκαταστάθηκε. Ὡστόσο ἀπομένουν ἀκόμη ἀρκετὰ νὰ γίνουν.

Documents removed from the Holy Monastery of Pantokrator during its recent history

During the last century the monasteries of the Holy Mountain faced an existential risk unlike any other in their long history. The expropriations of their estates in the 1930s indiscriminately affected every type of property held as a monastic dependency, dissolving even the core of these properties, the metochia that had existed since the foundation of the monasteries and ensured their viability in perpetuity. The monasteries of Mount Athos, within a short period of time, saw almost all of their property outside the Athos peninsula disappear. The financial destitution led to a shortage of manpower and a partial disintegration of the monasteries' management structures. Pantokrator Monastery was no exception, and during this period of general decline some of its archival holdings and treasures were removed. The reasons for their removal were either theft or the fact that various original documents were sent elsewhere, initially for their registration and then later for the purpose of selling the monastery's remaining properties. These original documents, however, were not returned.

As early as 1953, a first attempt to record the lost manuscripts was initiated by M. Manousakas, and others followed. A systematic record of these lost manuscripts, with a parallel search for their exact locations, was carried out in 2003. Also, a large number of documents from the archive appear to have been lost. Research carried out on old photographic plates and old printed photos of documents as well as in archives located outside the Holy Mountain has succeeded to a certain extent in filling the gaps that had been created in Pantokrator's archive. In recent years, fifty or sixty years after their disappearance, a significant number of original documents – Byzantine and post-Byzantine Greek documents as well as Ottoman ones – which were once considered lost have been returned to the Monastery of Pantokrator and its archive has been largely restored. However, much remains to be done.

Άγιον Όρος και Σκόπελος: Μία αμφίδρομη πνευματική και πολιτιστική σχέση

Ἡ εἰσήγησή μας ἀφιερώνεται εὐγνωμόνως στή μνήμη τοῦ λογίου πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Καλλιανοῦ τοῦ ἐκ Σκοπέλου (1950 – 29 Ἀπριλίου 2024), ὁ ὁποῖος εἶχε ἀφιερώσει τή ζωή του στήν ἀνάδειξη τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου του μέ ἔμφαση στή σχέση τοῦ νησιοῦ μέ τό Ἅγιον Ὅρος (στό κλασικό του ἔργο *Σχέσεις Σκοπέλου καί Ἁγίου Ὁρους*, Ἀθήνα 1996). Στήν παρούσα εἰσήγηση, ἀξιοποιώντας τήν ἐπιστημονική συμβολή τοῦ μακαριστοῦ π. Κωνσταντίνου, ἐπιχειροῦμε μία δεύτερη παρουσίαση, ὑπό τό φῶς τῶν ὄσων ἢ σύγχρονη ἔρευνα (τόσο ἄλλων ἐρευνητῶν ὅσο καί ἡ ἐν ἐξελίξει δική μας) προσθέτει στή διερεύνηση τῆς ἀλληλεξάρτησης, τῆς οἰκειότητος καί τῆς πνευματικῆς καί πολιτιστικῆς ὁσμωσης μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν τόπων, ἡ ὁποία καλλιεργήθηκε σέ διάφορα ἐπίπεδα στό πέρασμα τῶν αἰώνων. Οἱ σχέσεις αὐτές μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι ἀρχίζουν τόν 9^ο αἰώνα, μέ τήν παρουσία στήν περιοχή τοῦ ἁγιορείτου ὁσίου Εὐθυμίου τοῦ Νέου, πού σύμφωνα μέ τόν Βίο του, ἀσκήθηκε καί ἐκοιμήθη ὁσιακά στή γειτονική στή Σκόπελο νήσο Γιούρα (Ἱερά νήσος), στή συνέχεια ἐνδυναμώθηκαν μέ τήν κτιτορική παρουσία τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, περί τό ἔτος 993, πού ἀγόρασε ἀπό τούς ἐνασκούμενους ἐκεῖ πατέρες τήν ἐπίσης γειτονική στή Σκόπελο νήσο Κυρά-Παναγιά (Γυμνοπελαγήσιο).

Ὀυσιαστικές πνευματικές σχέσεις μεταξύ Ἁγίου Ὁρους καί Σκοπέλου ἐμφανίζονται ἱστορικά στίς ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰ. (γύρω στά 1606) μέ τήν ἴδρυση τοῦ σημερινοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μιχαήλ Συνάδων, τόν ὁποῖο οἱ Σκοπελίτες ἀφιερώνουν (μετά τό ἔτος 1630) στή Μεγίστη Λαύρα. Αὐτό εἶναι καί τό πρῶτο ἁγιορειτικό μετόχι πού μνημονεύουν οἱ πηγές. Θά ἀκολουθήσουν τά μετόχια τῶν μονῶν Μεγίστης Λαύρας (Κοιμήσεως Θεοτόκου ἢ Ἁγία Μονή καί Γενέθλιο Τιμίου Προδρόμου ἢ Κοτρωνάκι), Ξηροποτάμου (Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Γλώσσας καί Εὐαγγελιστρίας), Ξενοφώντος (Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος) καί Διονυσίου (Παναγίας Φανερωμένης). Τά ἁγιορειτικά μετόχια στή Σκόπελο, ἐκτός ἀπό τήν εὐεργετική ἐπίδραση πού εἶχαν στόν ἐμπλουτισμό τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων μέ τά νάματα τῆς ὑπερχιλιόχρονης ἁγιορειτικῆς παράδοσης, ἀποτελοῦσαν καί πόλο ἔλξης ἁγιορειτῶν πατέρων, οἱ ὁποῖοι ἔρχονταν στό νησί κομίζοντας ἱερά λείψανα, Τίμιο Ξύλο ἢ θαυματουργές εἰκόνες. Μέ τόν ἐρχομό τους αὐτό οἱ ἁγιορεῖτες παράλληλα ἐπιτελοῦσαν καί τό ἔργο τῆς πνευματικῆς πατρότητος, ἐπηρεάζοντας συνάμα καταλυτικά τήν λειτουργική παράδοση τοῦ τόπου. Στό πέρασμα τῶν τελευταίων αἰώνων, ἀρκετοί ἦταν οἱ ἁγιορεῖτες πατέρες, πού στήριξαν καί συνέδραμαν πνευματικά τούς Σκοπελίτες, μέ τίς γνώσεις τους, τόν λόγο, τή διδασχά καί τήν πνευματική καθοδήγηση. Ξεχωριστή εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ὁσίου Ἱεροθέου τοῦ Ἰβηρίτου, ὁ ὁποῖος ἐπιτέλεσε σπουδαῖο διδακτικό ἔργο στή σχολή τῆς Σκοπέλου, πού ἰδρύθηκε τό 1724. Ἐπιπροσθέτως, δέν εἶναι λίγοι οἱ Σκοπελίτες πού ἀσπάζονται τή μοναχική ζωή καί ἀναχωροῦν νά μονάσουν στόν Ἅθωνα, σέ συγκεκριμένες συνήθως μονές, ὅπως ἡ Μεγίστη Λαύρα καί ἡ Ξηροποτάμου ἢ στά ἐξαρτήματά τους. Παράλληλα, συναντοῦμε πολλούς Σκοπελίτες νά ἐργάζονται στόν Ἅθωνα ὡς λεπτουργοί, μαραγκοί, ναυπηγοί, βαρελάδες, κτίστες καί ἔμποροι. Μία ἄλλη σημαντική πτυχή τῶν σχέσεων Ἁγίου Ὁρους καί Σκοπέλου εἶναι ἡ σύσταση ἁγιορειτικῶν εἰκονογραφικῶν ἐργαστηρίων μέ σημαντικότερα τῶν Γαλατσιάνων πατέρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί τοῦ ἱεροδιακόνου Γρηγορίου Κοιρανίδου. Στήν εἰσήγησή μας γίνεται ἐπίσης ἀναφορά στήν ἐντυπωσιακή παρουσία στή Σκόπελο τοῦ ζωγραφικοῦ ἔργου τῶν ἱερομονάχων Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ καί Παρθενίου τοῦ Σκούρτου. Κατά τή διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, κατά τήν ὁποία τό Ἅγιον Ὅρος συμμετεῖχε σύσσωμο στόν ἀγῶνα, μετά τήν ἀποτυχία της στήν Χαλκιδική καί στήν προσπάθειά τους οἱ ἁγιορεῖτες νά διαφυλάξουν κάποια ἀπό τά ἱερά τους κειμήλια ἀπό τήν ὀργή τῶν κατακτητῶν, κατέφυγαν σέ ἀσφαλέστερους τόπους. Ἐνας ἀπ' αὐτούς στάθηκε ἡ Σκόπελος, πού φιλοξένησε πατέρες ἀπό τουλάχιστον ἑνδεκα ἄθωνικές μονές καί τά ἐξαρτήματά τους. Στό πλαίσιο τῆς ἀμφίδρομης σχέσης Ἁγίου Ὁρους καί Σκοπέλου γίνεται ἐπίσης ἀναφορά στό πέρασμα τοῦ ἁγιορείτου ἱερομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ ἀπό τό νησί, στόν

διάσημο σκοπελίτη ξηροποταμινό μοναχό Καισάριο Δαπόντε, στόν ιερομόναχο Σωφρόνιο Κεχαγιόγλου καί τόν μοναχό Σίλβεστρο Μονοκρούση, στόν Σκοπελίτη επίσκοπο Κασσανδρείας Γρηγόριο, στούς διδασκάλους ιερομονάχους Μελέτιο Ίβηρίτη, Νεόφυτο Κοιρανίδη καί Γρηγόριο Μήτα, στούς μαΐστρους τῆς ψαλτικῆς τέχνης ιερομονάχους Ἄνθιμο, Συμεών καί Ἀντώνιο καί ιεροδιάκονο Διονύσιο.

Ἄπαιτεῖται περισσότερη ἔρευνα στά ἀρχεῖα τῶν ἀθωνικῶν καθιδρυμάτων, ὅπως, γιά παράδειγμα, στά κελλιά τῶν Καρυῶν, πού ὀνομάζονται «Σκοπελίτικα», ὥστε νά ἀνασυρθοῦν ἀπό τή λήθη τοῦ χρόνου (ἢ ὅποια στόν ἀθωνικό μοναχισμό συνδυάζεται μέ τήν ἀνωνυμία τῆς μοναχικῆς ταπεινοφροσύνης) βιογραφικές εἰδήσεις καί γιά ἄλλους ἀξιόλογους Σκοπελίτες-Ἁγιορεῖτες.

Monk Patapios Kafsokalyvitis

Dr of Theology AUTH

Mount Athos and Skopelos: a two-way spiritual and cultural relationship

Our paper is gratefully dedicated to the memory of the learned protopresbyter Konstantinos Kallianos from Skopelos (1950 – 29 April 2024), who devoted his life to promoting the history of his native island, focusing in particular on the relations between Skopelos and Mount Athos (in his classic work *Relations between Skopelos and Mount Athos*, Athens 1996 {in Greek}). Building on Father Konstantinos' contribution, the present paper attempts a fresh treatment of the subject, utilising the latest findings of current research (both our own ongoing research and that of others) that throw light on the interdependence, close relations and spiritual and cultural osmosis between these two places that have been cultivated on different levels down the course of the centuries. These relations can be regarded as having begun in the 9th century with the presence in the region of the Athonite saint Euthymios the Younger who, according to his *Life*, lived as a monk and reposed on the island of Gioura ('Holy Island') near Skopelos. Subsequently, in about 993, the ties between the two places were strengthened by the founding activities of St. Athanasios the Athonite, who purchased the neighbouring island of Kyrá-Panagiá (Gymnopelagisio) from the fathers there.

The spiritual relations between Mount Athos and Skopelos became more substantial in the early 17th century (c. 1606), with the foundation of the present-day parish church of St. Michael of Synnada, which the people of Skopelos dedicated (after 1630) to the Great Lavra. This is the first Athonite metochion mentioned in the sources, and it was to be followed by the metochia of Great Lavra (the Dormition of the Theotokos, or Hagia Moni and Nativity of St. John the Forerunner, or Kotronaki), Xeropotamou (the All-Great Taxiarchs of Glossa and Evangelistria), Xenophontos (the Transfiguration of the Saviour) and Dionysiou (the Panagia Phaneromene). Apart from enriching the spiritual life of the islanders with the wealth of the over-one-thousand-year-old Athonite tradition, the Athonite metochia on Skopelos also attracted fathers from Athos itself, who would bring holy relics, fragments of the True Cross or miracle-working icons with them to the island. On Skopelos the Athonite fathers also served as spiritual fathers and confessors, and had a decisive influence on the island's liturgical tradition. Over the last few centuries, numerous Athonite fathers have provided the islanders with spiritual support and assistance, in the form of their knowledge, wise words, teachings and spiritual guidance. A figure of particular note is St. Ierotheos of Iveron, who carried out notable work as a teacher at the school that was founded on Skopelos in 1724. In addition, many islanders embraced the monastic life themselves and left to live as monks on Athos, usually at specific monasteries like the Great Lavra or Xeropotamou, or in their dependencies. At the same time, many men from Skopelos also worked on Athos as fine craftsmen, carpenters,

boatmakers, coopers, builders and merchants. Another important aspect of the relations between Mount Athos and Skopelos is the establishment of Athonite icon-painting workshops, the most important of which were those of the Galatsianoï and the hierodeacon Gregorios Koiranidos.

Our paper also makes mention of the impressive paintings executed on Skopelos by the hieromonks Dionysios of Fournà and Parthenios Skourtos. During the Greek Revolution of 1821 – in which the whole of Athos was committed to the struggle – when the revolt in Chalkidiki failed, the Athonites, in order to protect some of their holy relics from the rampaging Turks, smuggled them away to safer places. One of these places was Skopelos, which provided refuge for monks from at least eleven Athonite monasteries and their dependencies. As another example of the two-way relationship between Athos and Skopelos, mention is also made of the visit to the island by the holy martyr Kosmas the Aetolian, the famous native of Skopelos and Xeropotamou monk Kaisarios Daponte, the hieromonk Sophronios Kechagioglou and the monk Silvestros Monokrousis, the Bishop of Kassandreia Gregorios (also from Skopelos), the teacher-hieromonks Meletios Iveritis, Neophytos Koiranidis and Gregorios Mitas, the expert cantors hieromonks Anthimos, Symeon and Antonios, and the hierodeacon Dionysios.

Further research is required in the archives of the Athonite foundations (such as the cells in Karyes known as the ‘Skopelitika’) in order to rescue from oblivion (which in Athonite monasticism is associated with the anonymity bred of monastic humility) biographical information on other notable Athonite monks from Skopelos.

Συμεών Νεζερίτης

Μοναχός

Άγνωστες ιστορικές πτυχές τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς μέσα ἀπὸ ἀνέκδοτες πηγές

Στὴν ἀνακοίνωση παρουσιάζονται κάποιες ἄγνωστες πτυχές ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς παλαιφάτου Ἀθωνιάδος Σχολῆς ποὺ ἀφοροῦν στὴν πρώτη περίοδο λειτουργίας της. Κυρίως ἀντλοῦνται στοιχεῖα μέσα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τόσο τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη († 1800), ὅσον καὶ αὐτὴν τοῦ Δωροθέου Βουλησμᾶ († 1819). Παρουσιάζονται ἐπίσης καὶ κάποια νέα στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν στὴν μετεπαναστατικὴ περίοδο λειτουργίας της.

Symeon Nezeritis

Monk

Unknown historical aspects of the Athonias School from unpublished sources

This paper presents various unknown aspects of the history of the celebrated Athonias School that concern the first period of its operation. It is based mainly on information drawn from the unpublished correspondence of Nikephoros Theotokis († 1800) and Dorotheos Voulismas († 1819). The paper will also present some new information about the School's operation after the Greek Revolution of 1821.

Η απόκτηση βιβλίων από τις άθωνικές μονές μέσα από τα Έγγραφα του Αγίου Όρους: οι μαρτυρίες των βυζαντινών διαθηκών και δωρεών. Μία συμβολή

Οι βιβλιοθηκές των άθωνικών μονών και η εξέλιξη του περιεχομένου τους καθ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου άπασχόλησε σημαντικά την προγενέστερη έρευνα. Διάφοροι μελετητές, έπικαλούμενοι κατά κύριο λόγο παλαιογραφικά δεδομένα και έπιμέρους μαρτυρίες, άνασύνθεσαν, στο βαθμό που αυτό κατέστη δυνατό, το περιεχόμενο των βιβλιοθηκών των άγιορειτικών μονών κατά τη βυζαντινή έποχή. Έντούτοις, άξίζει να σημειωθεί ότι, όσον αφορά την απόκτηση βιβλίων από τις άθωνικές μονές, η προγενέστερη σχετική έρευνα δέν άξιοποίησε ικανοποιητικά τα υπάρχοντα, πολυάριθμα έγγραφα του άρχείου της άγιορειτικής μοναστικής πολιτείας.

Οι βυζαντινές διαθήκες και δωρεές έμπíπτουν, βάσει είδους, στην κατηγορία των ιδιωτικών έγγραφων, και η πλειονότητα αυτών διασώζεται σήμερα στο άρχείο του Αγίου Όρους. Ωστόσο, το πλήθος τους είναι ιδιαίτερος μικρό. Συγκεκριμένα, στο άρχείο των μονών του Αγίου Όρους σώζονται σήμερα 66 δωρεές και 17 διαθήκες, των οποίων η σύνταξη χρονολογείται με βεβαιότητα στη βυζαντινή περίοδο. Τα έν λόγω έγγραφα κατέχουν ιδιαίτερη και πολύπλευρη σημασία για τη σύγχρονη έρευνα, καθώς: 1). περιέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τον βίο και τη δράση διαθετών και δωρητών, 2). άπαριθμούν τα περιουσιακά στοιχεία ιδιωτών, 3). άναφέρουν άξιώματα και στοιχεία του ισχύοντος κάθε φορά βυζαντινού δικαίου, παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο πολύτιμα δεδομένα στη μελέτη της Ιστορίας του Δικαίου, 4). παρέχουν χρήσιμες μαρτυρίες για την εξέλιξη της περιουσιακής κατάστασης των μονών του Αγίου Όρους.

Στόχος της εισήγησής μας είναι, έστιάζοντας το ενδιαφέρον στις ύφιστάμενες βυζαντινές διαθήκες και δωρεές που σώζονται σήμερα στο άρχείο του Αγίου Όρους, να συμβάλλουμε στην ανάδειξη βιβλίων που κληροδοτήθηκαν και δωρήθηκαν στις άθωνικές μονές κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

The acquisition of books by the Athonite monasteries through the archives of Mount Athos: the evidence of Byzantine wills and donations.

The libraries of Mount Athos and the development of their contents during the Byzantine period have been extensively studied by previous research. Researchers have pointed mainly to the palaeographic data and other independent pieces of evidence in order to shed light on the contents of the Athonite libraries during the Byzantine period. However, previous scholars have not taken into account the numerous documents surviving in the monastic archives.

Byzantine wills and donations belong to the genre of private documents, and most of them are now preserved in the archives of Mount Athos. However, only a small number of such documents survive: to be specific, 66 donations and 17 testaments, all of which were composed in the Byzantine period. These documents have great significance for modern research, since 1) they provide useful information about the lives and activities of the testators and settlers; 2) they list the material assets of individuals; 3) they bear witness to offices and facts relating to Byzantine law, and 4) they help us examine the development of the material assets of the Athonite monasteries.

The aim of my paper is to discuss the extant Byzantine wills and donations preserved in the archives of Mount Athos, and to contribute to this field by showcasing books that were donated and bequeathed to the Athonite monasteries in Byzantine times.

Ευρήματα από τη Συλλογή Χειρογράφων της Ι. Μ. Κωνσταμονίτου του Αγίου Όρους

Η Συλλογή Χειρογράφων της Ι. Μ. Κωνσταμονίτου του Αγίου Όρους αποτελείται συνολικά από 111 κώδικες (Diktyon 25915–26025). Την πρώτη συνοπτική, σαφώς ελλιπή για τα σημερινά ερευνητικά δεδομένα, περιγραφή των κωδίκων έχει δημοσιεύσει ο Σπυρίδων Λάμπρος, ενώ οι μουσικοί κώδικες 84–96 (Diktyon 25998–26010) και ο φάκελος 97 (Diktyon 26011) έχουν μελετηθεί από τον Γρηγόριο Στάθη. Η εξέλιξη της επιστήμης και οι απαιτήσεις της σύγχρονης έρευνας καταστούν σημαντική τη συγκέντρωση των κωδικολογικών στοιχείων των χειρογράφων η οποία θα τοποθετήσει ακριβέστερα και ορθότερα τη συλλογή μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο. Η περιγραφή των κωδικολογικών στοιχείων αυτή σε συνδυασμό με την ψηφιοποίηση των χειρόγραφων βιβλίων της Συλλογής, που πραγματοποιείται από τον υπογράφο για πρώτη φορά, καθιστά δυνατή την πρόσβαση της επιστημονικής κοινότητας σε ένα υλικό δυσπρόσιτο, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για τη μελέτη των χειρογράφων ως προς το περιεχόμενο και τα παλαιογραφικά τους στοιχεία (περιγραφή του στυλ γραφής, ταύτιση των αντιγραφών κ.α.). Επιπλέον, τόσο η μελέτη όσο και η συντήρηση της Συλλογής Χειρογράφων ως Πολιτιστικής Κληρονομιάς οφείλουν να καθορίζονται από σαφές πλάνο το οποίο θα περιγράφει τον τρόπο διαχείρισης της Συλλογής (βλ. Project Management).

Στη διδακτορική διατριβή μου η ανάλυση των κωδικολογικών στοιχείων των χειρόγραφων βιβλίων της Ι. Μ. Κωνσταμονίτου θα περιλαμβάνει, με γνώμονα τον κατάλογο του Erich Lambergz για την Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου (Θεσσαλονίκη 2006), πέρα από βασικές πληροφορίες για το περιεχόμενο των κωδίκων, στοιχεία για τη χρονολόγηση, το υλικό γραφής, τη κατάσταση τους, την οργάνωση των τετραδίων, τα υδατόσημα, το σχήμα και το σύστημα της χαράκωσης, πληροφορίες για τα σχόλια που βρίσκονται στο περιθώριο, τη στάχωση, τη διακόσμηση και τα κτητορικά σημειώματα όπου συναντώνται. Στην ανακοίνωσή μου σκοπεύω να παρουσιάσω αποτελέσματα της διατριβής μου πρωτίστως σχετικά με τη στάχωση των χειρογράφων της Ι. Μ. Κωνσταμονίτου και θα παρατεθούν συγκριτικά στοιχεία που τοποθετούν τις σταχώσεις των χειρόγραφων βιβλίων της Ι. Μ. Κωνσταμονίτου στον χρόνο.

Finds from the Manuscript Collection of Konstamonitou Monastery on Mount Athos

The Manuscript Collection of Konstamonitou Monastery on Mount Athos consists of a total of 111 manuscripts (Diktyon 25915-26025). The first concise – though clearly deficient by today’s research standards – description of the codices was published by Spyridon Lambros, while the music manuscripts 84-96 (Diktyon 25998-26010) and File 97 (Diktyon 26011) have been studied by Gregorios Stathis. Scientific advances and modern research requirements call for a collection of the manuscripts’ codicological data, which will help us to place the collection in its correct historical and cultural context. This description of the codicological data, coupled with the digitisation of the manuscripts in the Collection – which is being carried out for the first time by the present author – will enable the scientific community to gain access to a body of material that is otherwise difficult to access, thus opening the way for scholars to study the contents and palaeographical features of the manuscripts (such as handwriting styles and identification of the copyists). Also, both the study and conservation of the Manuscript Collection as an entity of Cultural Heritage should be defined in a clear plan describing how the Collection should be managed (which is dealt with in the chapter on Project Management in my thesis).

Following Erich Lamberz’s catalogue for Vatopedi Monastery (Thessaloniki 2006), my analysis of the codicological data of Konstamonitou’s manuscripts in my doctoral thesis will, apart from basic information about the contents of the manuscripts, also include information on dating, writing materials, state of preservation, folio organization, watermarks, types and techniques of scoring, as well as information on marginalia, binding, decoration and owner’s notes, wherever they appear. In this paper I intend to present the results of my doctoral research mainly in respect of the binding of Konstamonitou’s manuscripts, and I will also provide comparative data to aid the task of dating the bindings.

Ὁ Κώδικας Βατοπεδίου 260 καὶ τὸ περιεχόμενό του: Μιὰ νέα ἀνάγνωση

Ὁ χειρόγραφος κώδικας Βατοπεδίου 260 ἔχει ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα κυρίως ἐπειδὴ διασώζει ἓνα τμήμα τοῦ θεωρητικοῦ μέρους μιᾶς ἐκ τῶν δύο, ἕως σήμερα γνωστῶν, αὐτόγραφων ἐκδοχῶν τοῦ σημαντικότερου ἴσως καὶ περισσότερο ἀναγνωρισμένου ἔργου τοῦ ἁγιορείτη μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου, μὲ τίτλο Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία. Σύμφωνα μὲ τοὺς Σωφρόνιο Εὐστρατιάδη καὶ Ἀρκάδιο Βατοπαιδινό, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι περιέγραψαν τὸν ἐν λόγω κώδικα, σὲ αὐτὸν περιέχονται ἐπιπλέον ἕξι κανόνες ποὺ ψάλλονται κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀπόδειπνου, πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, καθὼς καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ Πέρσου, σὲ δημῶδη ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Κατόπιν ἐπισταμένης παλαιογραφικῆς ἐξέτασης, διαπιστώσαμε ὅτι καὶ οἱ προαναφερθέντες κανόνες εἶναι ιδιόγραφοι τοῦ Λάνδου, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἰακώβου τοῦ Πέρσου ποὺ ὀφείλεται στὸν ἀντιγραφικὸ μόχθο ἐνὸς δεύτερου γραφέα. Ἐπιπλέον, μιὰ περισσότερο προσεκτικὴ μελέτη καὶ ἀνάγνωση τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα ἀποκαλύπτει ὅτι σὲ αὐτὸν περιλαμβάνονται καὶ διάφορα ἄλλα ἄγνωστα καὶ ἀθησαύριστα ἀγιολογικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα σύμφωνα μὲ τὴ σύγκριση τῶν γραφῶν ἀποδεικνύεται ὅτι προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Λάνδου, γιὰ πρώτη φορὰ ἀποκαλύπτονται στὴν ἔρευνα καὶ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς συγκεκριμένης μελέτης.

Anastasios Papaioannou

Dr. of Philology

Vatopedi Codex 260 and Its Contents: A New Reading

Vatopedi Codex 260 has preoccupied research primarily because it preserves a portion of the theoretical part of one of the two currently known autograph versions of perhaps the most significant and widely recognized work of the Athonite monk Agapios Landos titled "Salvation of Sinners." According to Sophronios Eustratiadis and Arkadios Vatopaidinos, who were the first to describe this codex, it also contains six additional hymns that are chanted during evening prayers in honor of the Theotokos, as well as the martyrdom of the Great Martyr James the Persian, written in vernacular Greek.

After a thorough paleographic examination, we discovered that the aforementioned hymns are also written by Landos himself, in contrast to the martyrdom of James the Persian, which is the work of a second scribe. Furthermore, a more careful study and reading of the codex's content reveals that it also includes various other unknown and unrecorded hagiographic texts, which, through a comparison of the scripts, can also be proved to have been written in Landos's hand. It is this finding that forms the subject of this study and will be revealed to research for the first time.

Τρία ἰβηρικὰ χειρόγραφα προερχόμενα ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ γραμματεία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου τοῦ Κοκκίνου

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα πού ἔκανε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας ὁ ἀείμνηστος Μπορίς Φόνκιτς στὴ συλλογὴ τῶν ἰβηρικῶν χειρογράφων προέκυψε πὼς τρία ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ ἕξι γραμματεῖς τοῦ ἁγίου Φιλοθέου Κοκκίνου (τοὺς τρεῖς τοὺς ἔχει ταυτίσει ὁ ἀείμνηστος), κάτι πού τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ ἐξέταση τῶν ὑδατοσήμων τους. Πρόκειται γιὰ τοὺς ὑπ' ἀριθμ. 265, 266 καὶ 590 κώδικες τῆς ἰβηρικῆς βιβλιοθήκης. Ὁ δύο πρῶτοι ἀποτελοῦσαν ἓνα σῶμα μὲ 408 φύλλα καὶ περιέχουν τὶς ὁμιλίες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (τὶς ὁποῖες συγκέντρωσε καὶ ἐπιμελήθηκε ὁ ἅγιος Φιλόθεος), κάποια ἄλλα κείμενά του καὶ τὸν βίο του πού ὁ ἅγιος Φιλόθεος συνέγραψε. Ξανασταχῶθηκαν ὅμως τὸν 19^ο αἰῶνα σὲ δύο τόμους κι ἡ διαίρεσή τους σὲ δύο χειρόγραφα διατηρήθηκε καὶ στὴν ἐπόμενη στάχωσή τους, τὸ 1999–2000. Σχεδὸν ὅλοι οἱ τίτλοι τῶν ἐν λόγω ἔργων ἔχουν γραφεῖ μὲ τὸ χέρι τοῦ ἁγίου Φιλοθέου, ἐνῶ περιέχουν καὶ ἀρκετὲς ἰδιόχειρες διορθώσεις του. Ἔτσι, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς αὐτόγραφέα του. Παραδόξως, στὴν ἔκδοση τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Τσάμη τὸ 1984 ὁ κώδ. Ἰβήρων 266 πού τὸν περιέχει δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν, ἐνῶ στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν ὁμιλιῶν του ἀπὸ τὸν Βασίλειο Ψευτογκᾶ τὸ 2015 οἱ κώδ. 265 καὶ 266 ἐλήφθησαν μὲν ὑπ' ὄψιν, ὄχι ὅμως ὡς οἱ πρωτεύοντες. Ὁ δὲ κώδ. 590 περιέχει ὁμιλίες τοῦ ἁγίου Φιλοθέου Κοκκίνου, μὲ ἰδιόχειρες διορθώσεις του καὶ αὐτός. Θεωροῦμε πὼς πρέπει τὰ ὡς ἄνω χειρόγραφα νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὡς πρωτεύοντα σὲ μελλοντικὲς ἐκδόσεις τῶν κειμένων πού παραδίδουν. Αὐτὸ προβάλλει ἐπιτακτικότερο ὅσον ἀφορᾷ τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, μιᾶς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ὁμιλητικὲς συλλογὲς τῆς ἀγιοπατερικῆς γραμματείας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἔκδοση τοῦ 2015 παρουσιάζει ἀρκετὲς ἀδυναμίες.

Three Iveran manuscripts from the patriarchal secretariat of St. Philotheos Kokkinos

The research carried out on the manuscript collection of Iveron Monastery by the late departed Boris Fonkich in the early years of this century revealed that three of the manuscripts were written by six secretaries of St. Philotheos Kokkinos (three of whom have been identified by Fonkich), a fact that has been verified by the examination of their watermarks. The manuscripts are listed as cod. nos. 265, 266 and 590 in Iveron's library. The first two formed a single entity of 408 leaves containing the homilies of St. Gregory Palamas (gathered together and edited by St. Philotheos), various other texts by the saint, and his vita, which was written by St. Philotheos himself. In the nineteenth century, however, these manuscripts were rebound in two volumes and this division into two separate manuscripts was retained in the next binding, which was carried out in 1999-2000. Almost all the titles of these works have been written in St. Philotheos's hand, and the manuscripts also contain many corrections in his hand. They can therefore be considered autograph manuscripts of the saint himself. Oddly, Demetrios Tsamis's 1984 edition of the vita of St. Gregory Palamas did not take into account Cod. Iveron 266 containing the vita, while in Vasileios Pseftongas's 2015 critical edition of St. Gregory's homilies, cod. nos. 265 and 266 were taken into consideration but not as primary manuscripts. Cod. Iveron 590 contains homilies by St. Philotheos Kokkinos, also with corrections in his hand. We believe that these manuscripts should be considered primary manuscripts in any future editions of the texts they transmit. This is even more imperative in the case of the homilies of St. Gregory Palamas, one of the most important collections of homilies in patristic literature, in view of the fact that the 2015 edition has numerous shortcomings.

Τὸ χειρόγραφο Τυπικὸ Διονυσίου 625

Ὁ βιβλιογράφος καὶ σταχωτῆς ἱερομόναχος Ἰγνάτιος ἐμφανίζεται στὴν Μονὴ Διονυσίου γιὰ περίπου τριάντα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1602 ἕως τὸ 1629. Ἀνήκει σὲ μία μεγάλη ἀλυσίδα τοῦ Διονυσιάτικου βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου ποὺ λειτούργησε στὴ Μονὴ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 16^{ου} ἕως τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνος¹. Καταπιάνεται μὲ πολλὰ ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων λειτουργικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα μάλιστα καλλιγραφεῖ μὲ ἐξαιρετικὸ τρόπο. Ὁ Ἰγνάτιος γράφει δύο Τυπικά. Τὸ πρῶτο εἶναι ἓνα πλήρες Τυπικὸ, τὸ χφ. 625, γιὰ τὸ ὁποῖο σημειώνει στὸ τέλος: *«Ἐγράφη τὸ παρὸν τυπικὸν ὁμοῦ καὶ τοπικὸν διὰ χειρὸς Ἰγνατίου ἱερομονάχου ἐν τῇ εὐαγεστάτῃ καὶ βασιλικῇ μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἧτοι τοῦ κύρ Διονυσίου, ἧς καὶ κτῆμα τυγχάνει, ἐν ἔτει αχκδ' [1624] μηνὶ Ἰανουαρίῳ κστ'»*. Τὸ ἐν λόγω Τυπικὸ, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιθυμοῦμε νὰ ἀσχοληθοῦμε στὴν παροῦσα ἀνακοίνωση, ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀφενὸς τὴν κλεῖδα κατανοήσεως καὶ συγγραφῆς τοῦ σύγχρονου ἐν χρήσει Διονυσιάτικου Τυπικοῦ (χφ. 851) καὶ ἀφ' ἑτέρου εἶναι πεποίθησή μας ὅτι μεταλαμπαδεύει τὶς διατάξεις τῶν πρὸ αὐτοῦ Ἀγιοσαββιτικῶν Τυπικῶν, μὲ τὶς σχετικὲς ἀποχρώσεις καὶ ἀναλύσεις τοῦ 14^{ου} αἰῶνα (χφ. 447 καὶ 448), αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε Ἀθωνικὴ σύνταξη δηλαδὴ, στοὺς ἐπιγόνους του. Πάνω σὲ αὐτὰ τὰ δύο Τυπικά καὶ στὰ περιθώριά τους, ὅπως ἐκ τοῦ σύννεγγυς παρατηρήσαμε, σημειώνει ὁ Ἰγνάτιος ὅσα ἐκεῖνος θεωροῦσε σημαντικὰ ἢ ὑπενθυμιστικὰ γιὰ τὸν Ἠγούμενο (καθηγητὴ) καὶ τὸν Τυπικάρη, καταγράφοντας σύγχρονές του συνήθειες τῆς Μονῆς.

Τὸ Τυπικὸ τῆς Ἀγιορειτικῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου ἀποτελεῖ τὸ καύχημα τῶν Τυπικῶν Διατάξεων τοῦ Ἁθωνοῦ καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καὶ πληρέστερα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας στὴν ἐποχὴ μας. Ἀντιγράφεται ἀπὸ τὴν Μονὴ Ἰβήρων στὸ τέλος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, τμήματα τοῦ ὁποίου δημοσιεύει ὁ Δημητριάδης². Στόχος τοῦ ἐγχειρήματός μας ἡ παρουσίαση τοῦ ἐν λόγω χειρογράφου καὶ ἡ προσπάθεια ταυτοποίησης τῶν πηγῶν καὶ καταβολῶν τῶν Διονυσιάτικων Τυπικῶν ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν.

¹ Κ. Κωνσταντινίδη, *Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Μ. Διονυσίου*, σ. 73.

² D III, σσ. 721-744.

Cod. Dionysiou 625: the Dionysiou Typikon

The copyist and binder hieromonk Ignatios appears to have been active at the Monastery of St. Dionysios for about thirty years, from 1602 to 1629. He belonged to a long series of copyists that worked at the scriptorium which operated in the monastery from the late 16th to the mid-17th century³. He handled many works, including liturgical books, which he transcribed in an extremely beautiful hand. Ignatios transcribed two typika. The first is a complete typikon (Cod. 625), about which he notes at the end: *"This Typikon was transcribed by hand by Ignatios, hieromonk, in the most holy and royal monastery of the venerable Prodromos [...] in the year 1624, in the month of January"*. The typikon in question, which is the subject of the present paper, constitutes, in our opinion, a key to understanding the composition of the monastery's current Typikon (Cod. 851). In addition, we believe that it transmits the provisions of the Sabaitic typika that preceded it, with their 14th-century nuances and analyses (MSS 447 and 448) – an action known as the Athonite redaction. Close observation revealed that, on these two typika and their margins, Ignatios noted what he considered important or worth pointing out to the abbot and the typikaris, recording the customs then prevailing at the monastery.

The Typikon of the Holy Monastery of Saint Dionysios on Mount Athos is the most splendid of all Athos's typika and one of the most important and complete surviving typika of the Orthodox Church. A copy of it was made at the Monastery of Iveron in the late 19th century, parts of which were published by Dmitrievskij⁴. Our aim is to present this manuscript and attempt to identify the sources and origins of Dionysiou's typika from the 14th century onwards.

³ K. Konstantinidis, *The Library of the Holy Monastery of Dionysiou* (in Greek), p. 73.

⁴ D III, pp. 721-744.

Νέες αρχές στη διαχείριση των καστανοδασών του Αγίου Όρους

Τα φυσικά καστανοδάση του Αγίου Όρους εκτείνονται κατά μήκος της ραχοκοκαλιάς της χερσονήσου από το ύψος της Μονής Βατοπεδίου μέχρι τη Μονή Μεγίστης Λαύρας και τη Μονή Αγίου Παύλου. Καταλαμβάνουν έκταση περίπου 70.000 στρεμ. και θεωρούνται τα παραγωγικότερα της Ελλάδας. Κατά την υπερχιλιετή ιστορία του Αγίου Όρους αν και τα δάση παρήγαγαν όλη την αναγκαία ξυλεία για τις οικοδομικές και αγροτικές κατασκευές, για θέρμανση και επιβίωση, εν τούτοις οι επιπτώσεις στα δάση και στο φυσικό περιβάλλον γενικότερα ήταν σχετικά μικρές. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα όμως άρχισε η ριζική αλλαγή στη διαχείριση των καστανοδασών καθώς τα κοντινά μεταλλεία Χαλκιδικής άρχισαν να απορροφούν ξυλεία καστανιάς για υποστυλώματα των στοών και να αποδίδουν εισόδημα στις μονές. Τα πυκνά σπέρμοφυη μεικτά δάση υλοτομήθηκαν και αντικαταστάθηκαν με πρεμνοφυη αμιγή καστανοδάση. Αναπτύχθηκε από τους μοναχούς μια ιδιαίτερη εμπειρική μέθοδος διαχείρισης, με αρνητικούς καθαρισμούς και θετικές αραιώσεις, η οποία εναρμονίζει την παραγωγή με την αιφορία των καστανοδασών. Οι συνθήκες αγοράς όμως έχουν αλλάξει και η δασολογική επιστήμη προτείνει νέες αρχές στη διαχείριση των καστανοδασών. Έτσι προτείνονται:

1. Η παράταση του περιτρόπου χρόνου από 20–25 έτη σε 30–35 έτη, ανάλογα με την ποιότητα σταθμού, για παραγωγή ξυλείας μεγαλύτερων διαστάσεων που σήμερα απαιτεί η αγορά.
2. Η παρακράτηση και καλλιέργεια ολόκληρων συστάδων σε καλούς σταθμούς μέχρι και 40–45 έτη αντί της κατ' άτομο παρακράτησης «μαναριών» για δεύτερο περίτροπο χρόνο.
3. Η αποψιλωτική υλοτομία διαχειριστικών τμημάτων κατά μικρά υλοτόμια, στη διάρκεια του χειμώνα (Νοέμβριος–Μάρτιος) με σύρριζα κοπή των δένδρων.
4. Η εκτέλεση μόνον των καθαρισμών και αραιώσεων στο υπόλοιπο διάστημα του έτους.
5. Κατά τους καθαρισμούς αλλά και τις αραιώσεις, το παραγόμενο λεπτό υλικό (π.χ. κλάδοι) που δεν απολαμβάνεται θα πρέπει να διατάσσεται σε σειρές παράλληλες με τις χωροσταθμικές καμπύλες και σε αποστάσεις τουλάχιστον 20 μ. Διάσπαρτο μέσα στις συστάδες, το υλικό αυτό αποτελεί καύσιμη βιομάζα που αυξάνει τον κίνδυνο ανεξέλεγκτης δασικής πυρκαγιάς κατά τη θερινή περίοδο όπως συνέβη στο Άγιον Όρος το 1990.
6. Η πρίση της ξυλείας σε σειρά διαφορετικών προϊόντων η οποία ελαχιστοποιεί τη φύρα και αποδίδει προστιθέμενη αξία.
7. Η διατήρηση αιωνόβιων δένδρων καστανιάς ως μνημείων της φύσης.
8. Η διατήρηση από κάθε μονή δύο τουλάχιστον συστάδων σε φυσική μορφή (μάρτυρες ή ρεζέρβες) όπου δεν θα γίνονται ανθρώπινες επεμβάσεις.

Οι παραπάνω αρχές επιθυμητό είναι να γίνουν αποδεκτές από όλες τις μονές ώστε η διαχείριση όλου του καστανοδάσους να είναι ενιαία μολονότι εφαρμόζεται από διαφορετικές δασοκτήμονες - μονές.

New principles in regard to the management of the coppice chestnut forest of Mount Athos

The natural chestnut forests of Mount Athos extend along the ridge of the peninsula from the Monastery of Vatopedi in the north to the monasteries of Great Lavra and Saint Paul in the south. They occupy an area of 7,000 ha and are considered the most productive in the whole of Greece. During Athos's long history, despite the fact that the forests produced all the necessary timber for construction, heating and survival, the negative effects on them and the natural environment in general were minimal. In the second half of the 19th century, however, a radical change in the management of the forests began as the nearby bauxite quarries of Halkidiki needed timber for supporting tunnels, thus offering the monasteries an opportunity to earn income. The dense mixed forests were felled and replaced with pure chestnut coppice forests. The monks developed a particular, empirical style of management which combines high productivity with the sustainability of the ecosystem. However, recently market demands have changed and, in response, forest science proposes the following new rules for the management of the chestnut forest:

1. Extension of the current rotation from 20–25 to 30–35 years for the production of larger timber sizes currently required by the market.
2. Retention and cultivation of whole Forest Compartments on good quality sites for a second rotation instead of single trees (30–40/ha), as is the current practice.
3. Clear felling of Forest Compartments during the winter months (November to March) at ground level.
4. Clearing of young stands and thinning operations should be carried out during the rest of the year.
5. The fine material produced during the clearing and thinning operations should be arranged in parallel rows along the contours at least 20 m apart from each other. If it is left scattered in the forest as biomass it increases the risk of forest fire, as happened in 1990 when 2,300 ha of forest were burnt.
6. Sawing of timber should be done in such a way as to produce a variety of products in order to reduce waste to a minimum and increase the added value (e.g. production of pellets).
7. Very old trees should be conserved and protected as Monuments of Nature.
8. All monasteries should keep at least 2 Forest Compartments as reserves with no human intervention.

It is desirable that the above principles be accepted by all the monasteries so that the management of the chestnut forest is consistent, despite being carried out by several monastery-owners.

Η φωτογράφιση της ζωγραφικής του Πρωτάτου. Μία πλήρης φωτογραφική αποτύπωση του συνόλου των τοιχογραφιών του Ι. Ναού του Πρωτάτου στις Καρυές Αγίου Όρους

Πριν τέσσερα χρόνια η Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους αποφάσισε την εκ νέου και πλήρη φωτογράφιση των τοιχογραφιών του Πρωτάτου. Το αρχείο που προέκυψε αποτελεί αφ' ενός ένα σύγχρονων προδιαγραφών ψηφιακό τεκμήριο της κατάστασης των τοιχογραφιών δέκα χρόνια μετά την συντήρηση και αποκατάστασή τους από την Εφορεία Χαλκιδικής & Αγίου Όρους και αφετέρου το πλούσιο θεματικά και αξιόπιστο, ποιοτικά, εικονογραφικό υλικό του λευκώματος που θα εκδοθεί, με την πρόθεση να αποτελέσει την πληρέστερη και πιο πιστή χρωματικά έκδοση της ζωγραφικής του Πρωτάτου.

Στην παρουσίαση αυτή θα αναλυθούν, με οπτικά παραδείγματα, οι λόγοι που οδήγησαν στην αναγκαιότητα της επανάληψης της φωτογράφισης, η μεθοδολογία της μελέτης και επιλογής των λεπτομερειών σε κάθε θεματική, η προετοιμασία της απαραίτητης υποδομής, οι μέθοδοι και οι τεχνικές της λήψης και του φωτισμού, ο εξοπλισμός που χρησιμοποιήθηκε και η οργάνωση και ο ποιοτικός έλεγχος των παραγόμενων αρχείων. Επίσης θα παρουσιαστεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του υλικού σε μορφή slides show.

Christos Galazios

Cultural heritage and fine art photographer

The photographing of the Protaton paintings. A complete photographic record of all the frescoes in the Protaton Church at Karyes on Mount Athos

Four years ago, the Holy Community of Mount Athos decided to create a new photo archive of the Protaton frescoes. This produced an up-to-date record of the state of the murals ten years after their conservation and restoration by the Ephorate of Antiquities of Chalkidiki & Mount Athos. It has also produced thematically rich and reliable, high-quality pictorial material for the album that is scheduled to be published, which is destined to become the most complete and most chromatically accurate edition of the Protaton paintings.

In this presentation, we intend to analyze, with visual examples, the following aspects of the photographic process: a) the reasons that led to the necessity of repeating the photo-shoot; b) the methodology of the study and selection of the details in each subject; c) the preparation of the necessary infrastructure; d) the methods, techniques and equipment that were used for the photo-shoot and lighting, and e) the organization and quality control of the files that were produced. We also intend to present a representative sample of the material in the form of slide shows.

Παλαίφατο μονύδριο του Ραβδούχου: Ναοδομική διερεύνηση

Τὸ ναῦδριο «τοῦ Ραβδούχου» συγκαταλέγεται στὰ σημαντικότερα ἀγιορείτικα, μικρῆς κλίμακας μνημεῖα τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου. Εἰδικότερα, ἡ μελετημένη (2006) λιθογλυπτικὴ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν του, σωζόμενων *in situ* καὶ στὸν περιβάλλοντα χῶρο, τὸ καθιστᾷ ἀκόμη πιὸ σημαντικό. Κατὰ τὴ δημοσιευμένη (1981) ἐρμηνευτικὴ πρόταση γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του, ποὺ παραμένει μέχρι σήμερα, βιβλιογραφικὰ παραδεκτὴ καὶ ἀναντίλεκτη, ἡ ὑπάρχουσα κύρια δομὴ ἀνάγεται στὴν ὑποτιθέμενη ἀρχικὴ, θεωρημένη κατ' ἀναλογία ἢ μᾶλλον «καθ' ἔλξιν» (ἐρμηνευτικὴ) ἐνὸς προϋπάρχοντος «προτύπου». Βέβαια, ἡ συγκριτικὴ ἀναγωγὴ σὲ «πρότυπο» ἢ σὲ παράλληλο συνιστᾷ μιὰ πάγια, θεμελιώδη μεθοδολογία κατὰ τὴν ἐρευνητικὴ διαδικασίᾳ, ποὺ ἀποδεικνύεται, ὑπὸ προϋποθέσεις, ἀσφαλέςτατη. Ἀπὸ τίς κυριότερες προϋποθέσεις εἶναι: (α) ἡ αἰτιολογημένη δυνατότητα ἐπίδρασης τοῦ «προτύπου» (ὅταν αὐτὸ δὲν εἶναι ἐπιχώριο, ἀλλὰ γεωγραφικὰ ἀπομακρυσμένο)· (β) ἡ διατήρηση ἀκέραιας τῆς δομῆς ἢ (τούλάχιστον) ἡ ὀρθὴ καὶ ἀκριβῆς ἐρμηνεία, καὶ ἡ βásiμη ἀναπαράσταση τοῦ «προτύπου», καὶ (γ) ἡ τεκμηρίωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συγγένειας πρὸς τὸ «πρότυπο».

Στὴν προκείμενη περίπτωση ἡ δομὴ τοῦ ναῦδρίου ἐρμηνεύθηκε «καθ' ἔλξιν» τῆς διατυπωμένης λίγο νωρίτερα (1979), ἀπὸ τὸν ἴδιο μελετητὴ, θεωρίας γιὰ τὸν γειτονεύοντα ναὸ τοῦ Πρωτάτου. Ὅμως, αὐτὴ ἡ θεωρία δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικὴ, ἀρχικὴ τυπολογία τοῦ ναοῦ, ὅπως εἶχαμε δεῖξει, ἀπὸ τὸ ἔτος 1985 (στὸ 5^ο συνέδριο τῆς ΧΑΕ, βλ. καὶ Δ.Δ. 2008), καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποτελεῖ βásiμη ἀναφορά, ὡς προβολὴ μὴ ὑπαρκτοῦ προτύπου, γιὰ κάθε σύγκριση καὶ ἀναγωγὴ. Ἡ ὑπάρχουσα δομὴ τοῦ ναῦδρίου τοῦ Ραβδούχου, ἐάν θεωρηθεῖ καὶ ἐρμηνευθεῖ ὅχι «καθ' ἔλξιν», ἀλλὰ «καθ' αὐτὴν» καὶ συγκριτικὰ μὲ διατηρούμενα ἀύθεντικά, παραδείγματα, προκύπτει ὅτι προέρχεται ἀπὸ δραστικὴ μετασκευὴ τῆς ἀρχικῆς ἀνωδομῆς.

The ancient Monastery of Rabdouchos: an investigation of its church's structural history

The church of the Monastery 'of Rabdouchos' is one of the most important small-scale monuments of the Middle Byzantine period on Mount Athos. The stone carving (examined in a 2006 study) of its architectural elements, which are preserved both in situ and in the surrounding area, makes it even more important. According to the interpretation of its architecture published in 1981, which is still accepted by researchers today, the existing main structure derives from a putative original one which is believed, by analogy, to have been based on a preexisting 'prototype'. Of course, making a comparison with a putative 'prototype' or similar example is a well-established basic research method which has proved, under certain conditions, to be a very secure one. In the case of this investigation, some of the most important of these conditions are a) an explanation of how the 'prototype' can have influenced the surviving structure (if the prototype was not local but in a geographically remote area); b) the retention of the whole structure or (at least) its correct and accurate interpretation, together with a plausible reconstruction of the 'prototype', and c) the documentation of its architectural relationship with the 'prototype'.

In this particular case, the church's structure was interpreted by analogy with the theory formulated a little earlier (1979) on the neighbouring church of the Protaton. This theory, however, did not correspond with the actual original typology of the church, as I showed back in 1985 (at the 5th symposium of the Christian Archaeological Society of Greece; see also the doctoral thesis of 2008), and so it cannot be regarded as a sound reference, proposing as it does a non-existent prototype as a basis for comparison. The existing structure of the Rabdouchos church, if it is not interpreted by analogy with any prototype but on the basis of its actual present form, compared with surviving authentic examples, can be seen to be the result of a radical restructuring of the original superstructure.

Η Βατοπαιδινή Σκήτη του Αγίου Δημητρίου. Ιστορική, πολεοδομική και αρχιτεκτονική μελέτη

Η ιδιόρρυθμη Σκήτη του Αγίου Δημητρίου αποτελεί εξάρτημα της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου και βρίσκεται σε δασώδη περιοχή νοτιοδυτικά της μονής, σε απόσταση περίπου 30 λεπτών με τα πόδια. Ο πυρήνας της Σκήτης αποτελείται από το συγκρότημα του Κυριακού ναού, της Τράπεζας και του κτιρίου του Δικαίου - ξενώνα. Ο Κυριακός ναός, ένα από τα παλαιότερα και σημαντικότερα μνημεία ναοδομίας στον Αθωνικό χώρο, ιδρύθηκε στο πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα. Οι σκητιωτικές καλύβες, διάσπαρτες γύρω από τον κεντρικό πυρήνα, διαμορφώνουν το οικιστικό σύνολο της Σκήτης. Η Σκήτη στην ιστορική της διαδρομή, έχει ακολουθήσει τις περιπέτειες του Αθωνικού χώρου και αρκετές φορές πέρασε από κύκλους εγκατάλειψης και ανανέωσης. Οι προφορικές παραδόσεις ανάγουν την ίδρυσή της στον 4^ο αιώνα, ενώ στις γραπτές πηγές αναφέρεται από τον 10^ο αιώνα ως Μονή του Αγίου Δημητρίου του Χαλκέως. Μετά την ερήμωσή της λόγω επιδρομών, η Σκήτη περιήλθε τον 14^ο αιώνα στην κυριότητα της μονής Βατοπεδίου και η ασκητική ζωή συνεχίστηκε στον τόπο, οργανωμένη ως άθροισμα κελιών μέχρι τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, οπότε συγκροτήθηκε ως ιδιόρρυθμη σκήτη, ακολουθώντας το παράδειγμα της Σκήτης της Αγίας Άννας. Κατά τους δύο πρώτους αιώνες λειτουργίας της σκήτης με το ιδιόρρυθμο καθεστώς, ενάρτεοι ασκητές, όπως οι ιερομόναχοι Διονύσιος Σιατιστέας και Ιερόθεος –ο μετέπειτα κτήτορας της μονής Ηλιού Ύδρας–, και οι μαθητές τους, εγκαταβιούν εδώ παράγοντας αξιόλογο πνευματικό και λόγιο έργο. Στον 20^ο αι. και ιδιαίτερα στα μεταπολεμικά χρόνια, αρχίζει η σταδιακή εγκατάλειψη της Σκήτης, οδηγώντας στην ερήμωση και καταστροφή των καλυβών. Σήμερα, μόνο τα τρία κτίσματα του συγκροτήματος του Κυριακού παραμένουν ακέραια, ενώ τα ερείπια των καλυβών έχουν καλυφθεί από την πυκνή δασώδη βλάστηση. Από κτιριακή άποψη, η Σκήτη του Αγίου Δημητρίου αποτελεί ένα σημαντικό μνημειακό σύνολο στο Άγιον Όρος, συμπληρώνοντας το ψηφιδωτό της Αθωνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πολεοδομική διάρθρωση του σκητιωτικού οικισμού και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων του, αντικατοπτρίζουν τις καθιερωμένες αρχές δόμησης και τυπολογίας που συναντώνται στα κελλιωτικά και σκητιωτικά κτίσματα στον Αθωνικό χώρο.

Στην εργασία παρουσιάζεται η ιστορία της Σκήτης, αποκαλύπτοντας άγνωστες πτυχές της πορείας της κατά τον 20^ο αιώνα. Στη συνέχεια, εξετάζεται η πολεοδομική δομή του σκητιωτικού οικισμού και η ανάπτυξή του στο περιβάλλον. Έμφαση δίνεται στη μελέτη της αρχιτεκτονικής των κτισμάτων της Σκήτης, ξεκινώντας από τα κτίρια του πυρήνα και προχωρώντας στην ανάλυση της τυπολογίας, μορφολογίας και κατασκευαστικής δομής των σκητιωτικών καλυβών. Μέρος της εργασίας αποτελεί η παρουσίαση και οργάνωση του έργου αποτύπωσης των κτισμάτων της Σκήτης που έγινε από την ομάδα του ακαδημαϊκού Παύλου Μυλωνά τη δεκαετία του 1960. Τα δεδομένα που καταγράφηκαν από τον Μυλωνά, μελετήθηκαν και αξιοποιήθηκαν για την ταυτοποίηση των καλυβών της Σκήτης, και την ετοιμασία του τοπογραφικού σχεδίου που αποτυπώνει την κατάσταση της Σκήτης την δεκαετία του 1960. Παρουσιάζεται επίσης η αποτύπωση ενός εξωμοναστηριακού Βατοπαιδινού κελλίου, καθώς και των σκητιωτικών καλυβών που αποτυπώθηκαν στα πλαίσια της μελέτης.

The Vatopedan Skete of St. Demetrios: a study of its history, architecture and spatial organization

The idiorrhythmic Skete of Saint Demetrios is a dependency of the Holy Monastery of Vatopedi, located in a wooded area to the south-west of the monastery and approximately a 30-minute walk away. The central complex of the Skete consists of the main church (kyriakon), the refectory, and the guesthouse (Dikaiaton). The kyriakon, one of the oldest and most significant monuments of ecclesiastical architecture in the Athos region, was founded in the first half of the 11th century. The Skete's cells (the kalyvai), scattered around the central complex, form the residential complex of the Skete. Throughout its history, the Skete has mirrored the fortunes of the Athos region, undergoing cycles of abandonment and renewal. Oral traditions date its foundation to the 4th century, while written sources refer to it as the Monastery of Saint Demetrios 'tou Chalkeos' from the 10th century. After its desertion due to raids, the Skete came under the ownership of the Monastery of Vatopedi in the 14th century, and ascetic life continued there, organized as a collection of cells until the early 18th century, when it became an idiorrhythmic skete, following the example of the Skete of Saint Anna. During the first two centuries of its operation as an idiorrhythmic skete, virtuous ascetics such as the hieromonks Dionysios Siatisteas and Ierotheos—the latter being the founder of the Monastery of the Prophet Elijah on Hydra—and their disciples resided here, producing significant spiritual and scholarly work. In the 20th century, especially in the post-war years, the Skete was gradually abandoned, causing the cells to fall into ruin. Today, only the three buildings of the kyriakon complex remain intact, while the ruins of the cells have become covered with dense forest vegetation. Architecturally, the Skete of Saint Demetrios is an important Athonite monument, forming part of the mosaic of Athos's cultural heritage. The urban structure of the skete settlement and the architectural characteristics of its buildings reflect the established principles of construction and typology found in the kellia and skete buildings elsewhere on Athos.

This study presents the history of the Skete, revealing unknown aspects of the 20th-century phase of its history. The study then examines the spatial organization of the skete settlement and its development within the local environment. Emphasis is placed on the architecture of the Skete's buildings, starting with the structures of the central complex and progressing to an analysis of the typology, morphology, and construction of the Skete's cells. The study also includes a presentation of the work of documenting the Skete's buildings conducted by a team led by the academic Pavlos Mylonas in the 1960s. The data recorded by Mylonas was studied and utilized for the identification of the Skete's cells and the preparation of a topographical plan showing the state of the Skete in the 1960s. An architectural survey of an exomonastic Vatopedan kellion, as well as the Skete's cells documented in the study, is also presented.

Ζωγραφικοί τοπογραφικοί χάρτες του Αγίου Όρους 18^{ος} – 20^{ός} αι.

Στις μονές του Αγίου όρους φυλάσσονται ζωγραφικοί τοπογραφικοί χάρτες με αναπαραστάσεις εκτάσεων γης που βρίσκονται εντός και εκτός της χερσονήσου του Άθω. Χρονολογούνται από τα μέσα του 18^{ου} μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και χρησιμοποιήθηκαν από τους μοναχούς μαζί με διοικητικές και συμβολαιογραφικές πράξεις για την επίλυση δικαστικών υποθέσεων ή για να καλύψουν πρακτικά ζητήματα οικονομικού ενδιαφέροντος.

Πρόκειται για χάρτες που συντάχθηκαν από ζωγράφους και δεν βασίστηκαν σε ακριβείς μετρήσεις όπως οι χάρτες των τοπογράφων μηχανικών. Οι ζωγραφικοί τοπογραφικοί χάρτες περιέχουν ιστορικά και καλλιτεχνικά δεδομένα, αλλά μεταξύ τους υπάρχει γλωσσική πολυμορφία που προκύπτει από τη ρευστότητα στην τεχνοτροπία, τα διαφορετικά χαρτογραφικά και εικονογραφικά πρότυπα και την ακρίβεια των πληροφοριών που παρέχουν. Οι δημιουργοί τους είχαν διαφορετικό καλλιτεχνικό υπόβαθρο με αποτέλεσμα οι χάρτες να μην έχουν αμιγή σχεδιαστικό χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, χωρίζονται σε τρεις σχεδιαστικούς τύπους, τα γραμμικά σχεδιογραφήματα, τα έγχρωμα σχεδιογραφήματα και τις τοπιογραφικές απόψεις.

Παρά τη σχεδιαστική τους ποικιλία, αποτελούν ομάδα χαρτών με νοηματική πληρότητα και ιδιαίτερα ιστορικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά. Οι δημιουργοί τους, τους συνέταξαν ως περιγραφικά τοπία χρησιμοποιώντας στοιχεία από την αγιογραφία και την ελληνική παραδοσιακή τέχνη, ενώ παράλληλα, χρησιμοποίησαν τα προσωπικά τους εικαστικά εργαλεία επαναπροσδιορίζοντας τις τυπικές συνιστώσες των τοπογραφικών χαρτών. Κοινά σχεδιαστικά στοιχεία συναντάμε σε ευρωπαϊκούς χάρτες ήδη από τον 13^ο αιώνα και σε έργα της δυτικοευρωπαϊκής ζωγραφικής του 19^{ου} αιώνα, αλλά δεν γνωρίζουμε εάν οι χάρτες του Αγίου Όρους αποτελούν προϊόν πρωτότυπης εικαστικής έκφρασης ή περιέχουν στοιχεία από δοκιμασμένες ξενόφερτες μεθόδους. Οι ζωγραφικοί τοπογραφικοί χάρτες δεν συνδέονται με συγκεκριμένα κινήματα της τέχνης, λόγω του χαρτογραφικού και του θρησκευτικού τους χαρακτήρα, αλλά θα μπορούσαν να αποτελέσουν ευδιάκριτη κατηγορία στην εξέλιξη της σύγχρονης ελληνικής τέχνης και της τοπιογραφικής παραγωγής του Αγίου Όρους για το ιδιαίτερο εικαστικό τους ιδίωμα στην απόδοση του φυσικού τοπίου.

18th - 20th-century painted topographical maps of Mount Athos

The monasteries of Mount Athos hold painted topographical maps with depictions of areas of land lying both in and outside the Athos peninsula. They date from between the mid-18th and the late 19th century and were used by the monks together with administrative and solicitors' deeds to resolve legal disputes or as aids in practical financial matters.

These maps were compiled by painters and were not based on precise measurements like the maps produced by modern surveyors. The maps contain historical and artistic data, and display a diversity of language that derives from the variations in style, the cartographic and iconographic models that were used, and the accuracy of the information they provide. Their creators had different artistic backgrounds, which means the maps are more than just straightforward topographical drawings. They can thus be divided into three types of drawing: linear drawings, coloured drawings, and landscape views.

Despite the variety in the types of drawing, the maps are all fully intelligible and possess unique historical and stylistic features. Their creators compiled them as descriptive landscapes, using elements from icon-painting and traditional Greek art together with their own artistic tools, thereby transforming the typical components of topographical maps. Common drawing features are to be found in European maps from as early as the 13th century, as well as in works of 19th-century Western European painting, yet we do not know whether the Athonite maps are the result of original artistic expression or contain elements of tried and tested foreign methods. Despite the fact that, owing to their cartographic and religious character, the painted topographical maps are not connected with any particular art movements, they could form a distinct category of their own in the development of modern Greek art and the production of landscape paintings on Mount Athos on the basis of the unique artistic idiom they employ in rendering the natural landscape.

Άγνωστα έργα μεταλλοτεχνίας του 14^{ου} αι. από τη μονή Παντοκράτορος

Στην ανακοίνωση εξετάζονται άγνωστα έργα μεταλλοτεχνίας του 14^{ου} αι., που φυλάσσονται στη μονή Παντοκράτορος. Το πρώτο είναι ένα κηροπήγιο που ανήκει σε έναν σχετικά σπάνιο τύπο με πλατιά βαθμιδωτή βάση. Ο διάκοσμος είναι λιτός, εγχάρακτος και διάτρητος, με σχηματοποιημένα θέματα, φυτικά και γεωμετρικά. Η εν γένει πραγμάτευσή του υποδεικνύει τη χρονολόγηση του έργου στον 14^ο αι. Ο συγκεκριμένος τύπος κηροπηγίου απαντά στην ισλαμική μεταλλοτεχνία. Ανάλογα δείγματα, αν και ολίγιστα, συναντώνται στον Άθω. Τα άλλα δύο αντικείμενα που εξετάζονται είναι όμοια. Πρόκειται για δρακοντόμορφα στοιχεία (γνωστά ως δρακοντάρια στις πηγές), που προσαρμόζονταν στο σώμα των χορών και έφεραν μεταλλικά στοιχεία, τα οποία στήριζαν κεριά. Το βασικό μοτίβο, ο δράκοντας, υποδεικνύει την ένταξή τους σε μια ιδιαίτερη ομάδα βυζαντινών έργων του 14^{ου} - 15^{ου} αι. με βενετικές επιρροές, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως βενετοβυζαντινά. Είναι πολύ πιθανό τα στοιχεία αυτά να προέρχονται από τον χορό του πρώτου καθολικού της μονής (1362/3), ο οποίος προφανώς εντάσσεται στη χορηγία των υψηλόβαθμων στρατιωτικών κτητόρων, Ιωάννη και Αλέξιου.

Έχοντας κατά νου τον μικρό σχετικά αριθμό των σωζόμενων βυζαντινών έργων μεταλλοτεχνίας στο Άγιον Όρος, κάθε νέο εύρημα έχει αυτονόητη σημασία, καθώς προσφέρει νέα στοιχεία γύρω από τα υφολογικά ιδιώματα και την παραγωγή των εργαστηρίων αυτής της περιόδου. Τα εξεταζόμενα έργα της μονής Παντοκράτορος έρχονται να προστεθούν σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ομάδα μετάλλινων αντικειμένων των όψιμων βυζαντινών χρόνων στον Άθω, στην οποία συναριθμούνται και ορισμένα ακόμη, άγνωστα έως σήμερα, έργα, που πολύ πρόσφατα επισημάνθηκαν και σε άλλες μονές.

Unknown examples of 14th century metalworking from the Monastery of Pantokrator

This paper examines some unknown examples of 14th century metalwork kept at the Monastery of Pantokrator. The first example is a candlestick that belongs to a relatively rare type with a broad stepped base. The decoration is spare, incised and perforated, with schematised floral and geometric motifs. Its general treatment indicates a dating to the 14th century. This particular type of candlestick is to be found in Islamic metalwork. Similar examples, though few in number, are also to be found on Athos. The other two objects examined here are of the same kind. These are dragon-shaped candle-brackets (known as 'drakontaria' in the sources) that were fixed to the walls of choirs and had metal elements that held candles. The basic motif, the dragon, indicates these candle-brackets belong to a special group of Byzantine objects from the 14th-15th centuries that display Venetian influences and can be described as 'Veneto-Byzantine'. It is very likely that these candle-brackets come from the choir of the monastery's original katholikon (1362/3), which evidently formed part of the donation made by the high-ranking military founders Ioannis and Alexios.

Considering the fact that relatively few examples of Byzantine metalwork survive on Mount Athos, every new find is obviously important as it provides new information about the stylistic idioms and the output of the workshops of this period. These works from the Monastery of Pantokrator represent new additions to a particularly interesting group of late Byzantine metal objects from Athos, a group that also includes a number of until recently unknown works that have only lately been discovered in other monasteries.

Η ολιστική ανάλυση της ενδυτής Νο5 της Ι. Μ. Παντοκράτορος Αγίου Όρους

Η ενδυτή στην ορθόδοξη εκκλησία αποτελεί προστατευτικό υφασμάτινο κάλυμμα του κατασαρκίου, το οποίο ως εξωτερικό κάλυμμα σταδιακά διακοσμήθηκε με πολυτέλεια λαμβάνοντας τη μορφή πλούσιου λειτουργικού ενδύματος. Μία από τις σπανιότερες ενδυτές που διασώζονται στο Άγιον Όρος και πιθανότατα παγκοσμίως στον Ορθόδοξο κόσμο είναι η ενδυτή Νο5 της Ι. Μ. Παντοκράτορος. Είναι ένα αρμενικής κατασκευής κέντημα των τελών του 16^{ου} - αρχές 17^{ου} αιώνα κατά την περίοδο της περσικής κατοχής του Καυκάσου, που μεταποιήθηκε ώστε να χρησιμοποιηθεί ως ενδυτή στην ιερά μονή. Συνεπώς το ύφασμα εμπίπτει στα περσικά κεντημένα υφάσματα τα οποία με την σειρά τους εμπίπτουν στην ευρύτερη κατηγορία των ισλαμικών υφασμάτων. Η παρουσίαση αυτή αφορά την ολιστική ανάλυση υφάσματος αυτού, ως μέρος της διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα.

Η έρευνα του εν λόγω αντικειμένου επεκτάθηκε σε όρια μοναδικά για τα ελληνικά δεδομένα. Συγκεκριμένα εξετάστηκαν η ιστορική εξέλιξη της ενδυτής από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, όταν τροποποιήθηκε και τοποθετήθηκε στο καθολικό της μονής, αλλά και οι προσαρτήσεις και μεταβολές της ίδιας της αγίας τράπεζας εντός αυτού, κάτι που στάθηκε δυνατόν μόνο μετά τις αποκαλύψεις, ευρήματα και παρατηρήσεις του αρχιτέκτονα Φαίδωνα Χατζηαντωνίου κατά τη γενική αποκατάσταση του καθολικού και της στέγης της Ι. Μ. Παντοκράτορος το 2005. Στο ίδιο το αντικείμενο έγινε η σχεδιαστική ανάλυση του υφάσματος για τον καθορισμό των αρχικών διαστάσεων και χρήσης του αρχικού κεντήματος από το οποίο προήλθε, τις ακριβείς διαστάσεις της ενδυτής όπως διασώζεται σήμερα, την ανάλυση της ύφανσης και βελονιών που χρησιμοποίησαν οι τεχνίτες κεντητές στο ύφασμα, την επεξήγηση νοηματικών συμβολισμών που απαντώνται στις πλούσιες θεματικές ενότητες του κεντήματος και τη σχεδιαστική ανάλυσή τους. Περαιτέρω, αναλύθηκαν τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στο υπόλευκο ύφασμα-βάση κατά το στάδιο του σχεδιασμού των θεματικών ενοτήτων με μελάνια και κονδυλοφόρο, καθώς και στα νήματα που χρησιμοποιήθηκαν για τη διακόσμησή του. Επίσης, έγιναν σημαντικές παρατηρήσεις για την κατάσταση συντήρησης του υφάσματος που θα διευκολύνουν την μελλοντική διατήρησή του. Ας σημειωθεί πως η αδειοδοτημένη πρόσβαση από την Ι. Μ. Παντοκράτορος προς τον ερευνητή για την εξέταση του αντικειμένου περιορίστηκε σε χρονικό περιθώριο κάτω των τριών ωρών ώστε να εξυπηρετηθούν με συνέπεια οι λειτουργικές ανάγκες του καθολικού. Η καταγραφή του αντικειμένου ολοκληρώθηκε με την κατασκευή σχεδιαγραμμάτων και την αναλυτική φωτογράφιση του υφάσματος που έγινε τόσο από τον ερευνητή όσο και από τον οσιολογιώτατο σκευοφύλακα μοναχό Πρόχορο με την αγόγγυστη βοήθεια του πανοσιολογιώτατου γραμματέα της Ι. Μ. Παντοκράτορος αρχιμ. Θεόφιλου. Μπορεί να ειπωθεί πως ο ερευνητής μέσα από την ανάλυση του υφάσματος επέτρεψε στο ίδιο το αντικείμενο να εξιστορήσει την βιογραφία του μέσα από διασωθέντα στοιχεία και υπολείμματα στην δομή του και τρόπο κατασκευής και μετατροπής του για την διευκρίνιση της χρήσης του και τον τρόπο επανάχρησής του.

Η σημαντικότερη πιθανόν διαπίστωση της έρευνας αυτής ήταν πως μέσα από την χρονολόγηση του υφάσματος της ενδυτής Νο5 της Ι. Μ. Παντοκράτορος στάθηκε δυνατό η επαναχρονολόγηση της ομάδας των αρμενικών κεντημάτων της περσικής κατοχής του Καυκάσου στην οποία και εμπίπτει. Επίσης, μέσα από μαρτυρίες σε χειρόγραφα της Ι. Μ. Παντοκράτορος διαπιστώνεται πως πιθανόν το ύφασμα να κομίστηκε στην μονή μετά από επαιτεία αντιπροσώπων της προς τις συγγενικές χώρες εκτός της τότε οθωμανικής επικράτειας. Αποτέλεσε ένα μείγμα πολυπολιτισμικής δημιουργικής αισθητικής στην οποία συνυφαίνονται ισλαμικά δόγματα και

μυθολογικές δοξασίες, με σιτικές περσικές και αρχαιότερες παραδόσεις της κεντρικής Ασίας καθώς και των χριστιανικών παραδόσεων και λαϊκής σχεδιαστικής παράδοσης όπως αυτές απεικονίζονται στα αρμενικά εργαστήρια επαγγελματικής κεντητικής του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Εξακριβώθηκαν τα υλικά κατασκευής του αντικειμένου και η προέλευσή τους, η αρχική του χρήση του κεντήματος, η προέλευση και η διαδρομή του, ο χρόνος και τόπος μετατροπής και επανάχρησής του στο Άγιον Όρος. Τέλος, διαπιστώθηκε η μεγάλη του ιστορική αξία, ανάγοντάς του σε ένα από τα σπανιότερα κεντημένα περσικά –ακόμη σπανιότερα από τα ιστορικά ισλαμικά εναπομείναντα υφαντά– υφάσματα του Αγίου Όρους.

Konstantinos Chatziantoniou

Head of Collections and Conservation, King Abdulaziz Center for World Culture

An holistic analysis of vestment no. 5 of Pantokrator Monastery on Mount Athos

In the Orthodox Church the *endyte* is a protective cloth covering the *katasarkion*, which as an outer covering gradually came to be luxuriously decorated, taking the form of a rich liturgical vestment. One of the rarest vestments preserved on Mount Athos and probably in the entire Orthodox world is vestment no. 5 of Pantokrator Monastery. It is an Armenian-made embroidery of the late 16th-early 17th century, produced during the period of the Persian occupation of the Caucasus and created for use as a vestment at Pantokrator Monastery. Therefore, the cloth falls under the category of Persian embroideries, which in turn falls under the broader category of Islamic fabrics. This presentation aims to present the holistic analysis of this fabric that forms part of the author's doctoral thesis.

The research on this object has, by Greek standards, been extremely extensive. In particular, an examination has been made of the historical development of the vestment from the beginning of the 17th century, when it was modified and placed in the monastery's *katholikon*, as well as of the additions and changes that were made to the Holy Table it covered, which only became possible after the revelations, findings and observations of the architect Phaidon Hatziantoniou during the general restoration of the *katholikon* and the roof of Pantokrator Monastery in 2005. On the object itself, an analysis of the fabric's design has been carried out to determine the original dimensions and use of the original embroidery from which it came, and the exact dimensions of the vestment in its present form. An analysis has also been made of the weave and stitches used by the artisan embroiderers on the fabric, and an explanation sought of the meaningful symbols found in the rich motifs of the embroidery, together with an analysis of their design. An analysis has also been made of the materials used in the off-white base fabric during the stage of drawing the motifs with inks and pen, as well as of the threads used to decorate the fabric. Also, important observations have been made about the state of preservation of the fabric that will facilitate its future preservation. It should be noted that Pantokrator Monastery allowed the researcher less than three hours to examine the object so that the liturgical needs of the *katholikon* could be satisfied. The recording of the object was completed with the production of blueprints and detailed photographing of the fabric, which was carried out by the researcher and the *skeuophylax*, the monk Prochoros, with the uncomplaining assistance of Pantokrator's secretary, Archimandrite Theophilos. Through his analysis of the fabric, the researcher enabled the *endyte* to tell its own story through various surviving structural elements and remnants, which, together with its method of manufacture and transformation, have served to clarify its use and the way in which it was reused.

Perhaps the most significant outcome of this research was that, through the dating of the fabric of the *endyte*, it became possible to re-date the group of Armenian embroideries from the Persian occupation of the Caucasus to which it belongs. Also, from evidence in the manuscripts of Pantokrator it appears that the cloth was probably brought to the monastery after requests were made by its representatives to kindred countries then lying outside the Ottoman Empire. The cloth is a mixture of multicultural creative aesthetics in which Islamic doctrines and mythological beliefs are interwoven with Shiite Persian and more ancient central Asian traditions, as well as Christian traditions and a folk design tradition, such as can be seen in professional Armenian embroidery workshops of the 17th and 18th centuries. The materials used in the object's manufacture and their origins have been determined, as well as the original use of the embroidery, its provenance and subsequent movements, and the time and place of its conversion and reuse on Mount Athos. Finally, its great historical value has been established, as it has been found to be one of the rarest embroidered Persian cloths, even rarer than the historic Islamic cloths surviving on Mount Athos.

Ιωάννης Ασπραπάς - Πανσέληνος του Πρωτάτου.

Ταυτοποίηση των γραφών με τη χρήση των μεθόδων της δικαστικής γραφολογίας

1. Η Δικαστική Γραφολογία αποτελεί διαγνωστική επιστήμη με την οποία ερευνάται, διαγιγνώσκεται και ταυτοποιείται η προέλευση των γραφών και έχει ευρύ πεδίο εφαρμογής στη Δικαιοσύνη, κατά τη διερεύνηση των πλαστογραφιών και άλλων οικονομικών εγκλημάτων, στην αποκάλυψη των ανωνυμογράφων, στη διερεύνηση της ψυχολογικής κατάστασης ή της ύπαρξης νευρολογικών ασθενειών του γράφοντος, στην ταυτοποίηση της υπογραφής του ζωγράφου επί πίνακα ζωγραφικής κ.λπ.

2. Στις αγιογραφίες του Πρωτάτου, τα ονόματα των αγίων και των παραστάσεων είναι γραμμένα κατά το βυζαντινό - αγιογραφικό τυπικό, κεφαλαιογραμματικά, με αφαίρεση των προσωπικών στοιχείων του γραφικού χαρακτήρα, χωρίς αυθόρμητη χάραξη. Παρ' όλα αυτά, διακρίνονται οι χαράξεις περισσότερων διαφορετικών προσώπων.

Στο ζήτημα της σύγκρισης των γραφών αυτών, με αυθόρμητα δείγματα των γραφών των ζωγράφων οι τεχνικές απόδειξης δεν είναι απλές, επειδή στις αγιογραφίες δεν υπάρχουν οι πληροφορίες που εμφανίζονται στις αυθόρμητες γραφές. Ουσιαστικά για την ταυτοποίηση των γραφών των αγιογραφιών, απαιτείται η χρήση των γραφολογικών μεθόδων της αποκάλυψης των ανωνυμογράφων, επειδή ο τρόπος γραφής των αγιογράφων ταυτίζεται με τη «μεταμφίεση» της γραφής των ανωνυμογράφων. Ως «μεταμφίεση» ορίζεται η προσπάθεια του γράφοντα να αποκρύψει το γραφικό του χαρακτήρα και να αποδώσει ζωγραφικά όσο πιο απρόσωπο γραφικό μοντέλο μπορεί.

Είναι αδύνατον κάποιος να μεταμφιέσει και να αλλάξει εκουσίως το γράψιμο του, χωρίς να διαφανούν οι προσπάθειες για τη μεταμφίεση της γραφής. Κατά τη γραφολογική έρευνα της ταυτοποίησης γράφοντα με τη μεταμφιεσμένη γραφή του, ερευνάται η ομοιογένεια στη διάταξη, στη διάσταση, στη σύνδεση, στη μορφή, στην κλίση, στην κατεύθυνση, στις αποστάσεις, στην ποιότητα του γραφικού νήματος και στις ιδιωματικές γραφικές κινήσεις (idioms), στοιχεία που μένουν σταθερά, ως παραγόμενα από το ασυνείδητο. Τα ως άνω στοιχεία, αναπαράγονται και όταν το μέσο γραφής είναι πινέλο.

3. Συγκριτική αντιπαραβολή των γραφών των τοιχογραφιών του Πρωτάτου με γνήσιες γραφές του Ιωάννη Ασπραπά που περιέχονται στον Κώδικα Marcianus gr. 516.

Από τη συγκριτική αντιπαραβολή των κεφαλαιογραμματικών γραφών ορισμένων αγιογραφιών του Πρωτάτου και των γνήσιων γραφών του Ιωάννη Ασπραπά (Marcianus gr. 516), προέκυψαν τα κάτωθι συμπεράσματα και ομοιότητες:

α. Το «Τ» χαράσσεται με ανοικτή καμπυλώδη (κυρτή) οριζόντια, όπως και στις περισπωμένες και ορισμένα μόνο «τ» της γνήσιας γραφής του Ιωάννη Ασπραπά.

β. Το «φ» αποτελεί idiom που δημιουργεί πεπλατυσμένο στρογγυλό, με «τριγωνική» μορφή (λ.χ. Ψιλάφιση).

γ. Η χάραξη του γράμματος «Β» ομοιάζει πλήρως με τις γνήσιες γραφές του Ιωάννη Ασπραπά (λ.χ. Βάκχος).

δ. Το «ψ» χαράσσεται με χαρακτηριστική έκφραση που δημιουργεί ανοικτή κάτω καμπύλη και εκτεταμένη μεσαία κάθετο (λ.χ. Ψιλάφιση).

ε. Στο «Κ» η αποληκτική διαγώνια είναι μεγαλύτερου μεγέθους από την πρώτη διαγώνια (δυσαναλογία στη διάσταση των διαγωνίων) και έχει μεγαλύτερη πίεση (λ.χ. Άγιος Βάκχος).

στ. Το «Χ» χαράσσεται χωρίς αναλογία των διαγωνίων του, με περισσότερο εκτεταμένη και έντονη την χάραξη από τ' αριστερά στα δεξιά (λ.χ. Άγιος Τάραχος).

ζ. Το «Ε» χαράσσεται με δυσαναλογία της διάστασης των οριζοντίων (λ.χ. Άγιος Μερκούριος).

η. Το «Υ» χαράσσεται απλοποιημένο και προσομοιάζει με κλειστό «ν», με δυο κινήσεις, που απαντώνται στη βάση.

θ. Η ομοιότητα στον τρόπο χάραξης του συμπλέγματος «Ο Προφήτης». Υφίσταται σαφής ομοιότητα στις γραφές των επιμέρους γραμμάτων («Τ», «φ», «Ρ», «Η»), που ομοιάζουν με τα γνήσια γράμματα των γραφών του Ιωάννη Αστραπά.

ι. Τα οβάλ είναι υψηλά (περισσότερο στενά) και όχι στρογγυλά.

ια. Οι γραμμές (τα γραφικά νήματα) έχουν διαφορετικό πλάτος μεταξύ τους, καταδεικνύοντας υψηλό επίπεδο συναισθηματικότητας και πνευματικότητας και την ικανότητα προσαρμογής και αλλαγής.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι γραφές ορισμένων από τις αγιογραφίες του Πρωτάτου ταυτοποιούνται κατά υψηλή πιθανολόγηση, με τις γραφές του χαρακτήρα του Μαρκιανού Κώδικα (Ιωάννη Αστραπά). Οι ομοιότητες στα ασυνείδητα γενικά και ειδικά γραφολογικά σημεία, όπως παραπάνω αναλύθηκαν, μπορούν να χαρακτηριστούν μόνο ως γραφολογικά ευρήματα που καταδεικνύουν την κοινή προέλευση των γραφών.

Christina Sotirakoglou

Lawyer, Graphology expert

**Ioannis Astrapas – the Panselinos of the Protaton:
Identifying the handwriting by using the methods of forensic graphology**

1. Forensic graphology is a diagnostic science that is used to examine, diagnose and identify the authorship of different pieces of handwriting and is widely used in the field of justice to investigate forgeries and other financial crimes, to reveal the identity of anonymous writers, to analyse the psychological state or determine the presence of neurological illnesses in the author of a piece of writing, and to identify painters' signatures, etc.

2. In the wall paintings of the Protaton, the names of the saints and the titles of the scenes are written according to the Byzantine rules for iconography, in uncials, and not in the personal, spontaneous handwriting of the artists. Despite this, however, it is possible to discern the handwriting of different individuals.

It is not easy to prove the identities of the painters by comparing samples of their spontaneous handwriting because no such samples exist in the wall paintings. In order to identify the handwriting styles in the wall paintings, it is necessary to make use of the graphological methods that are used to reveal anonymous writers because the painters' handwriting styles are identical to the ways in which anonymous writers 'disguise' their handwriting. The word 'disguise' denotes an attempt by the writer to conceal the character of his real handwriting and to produce a style that is as impersonal as possible.

However, it is impossible for someone to disguise and intentionally alter their handwriting without revealing their efforts to do so. Any graphological examination that is carried out to identify a writer from their disguised handwriting includes an analysis of the homogeneity of the arrangement, forms and dimensions of the letters, the ways in which they are joined together, the slant and direction of the letters, the spaces between them, the distinctive writing movements (idioms) and the quality of the graphic line, all of which remain constant, produced as they are by the unconscious. All of these elements are also reproduced when the writing instrument is a brush.

3. A comparison of the uncial scripts in some of the Protaton wall paintings with the authentic handwriting of Ioannis Astrapas in Marcianus.gr 516 yielded the following conclusions and similarities:

- a) The letter T is drawn with an open curved horizontal line, as in the circumflexes and some of the Ts in the authentic handwriting of Ioannis Astrapas.
- b) The letter φ constitutes an idiom that creates a flattened circle with a 'triangular' form (as in Ψιλάφιση).
- c) The way in which the letter B is drawn exactly matches the way it is drawn in the authentic handwriting of Ioannis Astrapas (e.g. Βάκχος).
- d) The letter Ψ is drawn with characteristic expressiveness, creating an open lower curve and a long central shaft (as in Ψιλάφιση).
- e) In the letter K, the terminal diagonal is bigger than the first diagonal (i.e. the dimensions of the diagonals are disproportionate) and displays greater pressure (as in Άγιος Βάκχος).
- f) The letter X is drawn with disproportionate diagonals, with the stroke from left to right being bolder and longer (as in Άγιος Τάραχος).
- g) The letter E is drawn with uneven spaces between the bars (as in Άγιος Μερκούριος).
- h) The letter Y is simplified and has the appearance of a closed 'v', formed by two strokes meeting at the bottom.
- i) In the phrase 'Ο Προφήτης' there is a clear similarity between the letters T, Φ, P and H and the same letters in the authentic handwriting of Ioannis Astrapas.
- j) The ovals are tall (narrower) and not round.
- k) The lines vary in width, indicating a high level of affectivity and spirituality and an ability to change and adjust.

From the above findings it is possible to deduce that the handwriting in some of the Protaton wall paintings can, with a fair degree of certainty, be identified with the handwriting of the scribe of the Codex Marcianus (Ioannis Astrapas). The similarities in the unconscious and special graphological traits, as analysed above, can only be regarded as graphological findings that indicate the common provenance of the two handwriting styles.

Άνθιμος Ηγούμενος Δομέστικος Λαύρας εκ Ρόδου

Ο τίτλος «Άνθιμος Ηγούμενος Δομέστικος Λαύρας εκ Ρόδου» δηλώνει πως αφορά τον σπουδαίο μουσικό, ο οποίος φέρει την καταγωγή του από τη νήσο Ρόδο. Ο Άνθιμος Ηγούμενος Δομέστικος Λαύρας αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές μορφές που εκπροσωπούν τη μουσική παράδοση της μοναστικής πολιτείας του Αγίου Όρους.

Η παρούσα εισήγηση θα ασχοληθεί με αυτή την σπουδαία μουσικο-ιστορική προσωπικότητα. Στο πλαίσιο της αναζήτησης και μέχρι στιγμής έρευνας από το πηγαίο υλικό κατά την εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής μου με τίτλο «Η Ψαλτική παράδοση της Ρόδου κατά την Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο» ανακαλύψαμε την καταγωγή του και ένα μεγάλο μέρος της εργογραφίας και δράσης του. Το ότι κατάγεται από τη Ρόδο μας το μαρτυρεί –αν και δεν διασταυρώνεται από καμία άλλη πηγή– το χειρόγραφο με αριθ. 240 της Μονής Λειμώνος. Σύμφωνα με τους κώδικες που περιέχουν δικά του έργα, η δράση του εντοπίζεται μεταξύ του β' τετάρτου και β' ημίσεως του ΙΕ' αιώνα.

Panagiotis Manousakis

Mathematician, PhD candidate in Byzantine Musicology

Anthimos of Rhodes, hegoumenos and domestikos of the Lavra

The title '*Anthimos Hegoumenos Domestikos Lavras ek Rodou*' clearly refers to the important musician of that name who came from the island of Rhodes. The hegoumenos and domestikos of the Lavra Anthimos is one of the most important figures in the musical tradition of the monastic state of Mount Athos.

This paper will present various aspects of the life and work of this remarkable figure. In the course of my ongoing research of the source material for my doctoral thesis on 'The Psaltic Tradition of Rhodes during the Byzantine and Post-Byzantine Periods', I discovered evidence of Anthimos's origins, as well as a considerable amount of information about his activities and works. His Rhodian origins – though not confirmed by any other sources – are attested by Cod. 240 of the Leimon Monastery. According to the manuscripts that contain his works, Anthimos was active between the second quarter and the second half of the 15th century.

**«... τὸν δακτύλους γράψαντα, τὸν κεντημένον, τὸν τ' ἔμμελῶς ἄδοντα ἐν τῷ παρόντι, φύλαττε
[...] ἢ Τριὰς τρισολβίως...»**

Κωδικογράφοι, κτήτορες και Κύπριοι μελοποιοί σε μουσικά χειρόγραφα της Μονής Βατοπαιδίου

Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι στο πέρασμα των αιώνων η ανθρώπινη δημιουργία αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε σε πλείστες κατηγορίες. Η Ψαλτική Τέχνη έχει ουσιαστικά μία διττή υπόσταση. Από την μία ως «καλλιτεχνική» προσέγγιση, όπως άλλωστε και κάθε είδος μουσικής, αλλά και από την άλλη ως το μέσο έκφρασης και απόδοσης των ύμνων στο λογική λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Το Άγιον Όρος ως τόπος ακμής της ψαλτικής μελοποιίας είχε καταστεί πριν, αλλά και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, περιφερειακό κέντρο, παράλληλα με άλλες περιοχές όπως η Κύπρος, η Κρήτη, η Σερβία κ.α. Είχε όμως ήδη από τη βυζαντινή περίοδο αναπτύξει μία έντονη κινητικότητα, με ξεκάθαρα χαρακτηριστικά, ως προϊόν της αλλά και περιοχή ώσμωσης πολλαπλών καλλιτεχνικών τάσεων. Αρκετοί Αγιορείτες μελοποιοί της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου είχαν καταξιωθεί και συνθέσεις βρίσκονται πολύ συχνά σε μουσικούς κώδικες, κάτι που καταδεικνύει την ευρύτατη αποδοχή και απήχηση της οποίας έτυχαν και τη χρήση τους στις λατρευτικές ακολουθίες. Δεσπόζοντα ρόλο στην ανάπτυξη αυτή της Ψαλτικής Τέχνης είχε και η Μονή του Βατοπαιδίου. Πολλές και σημαντικές μορφές συνθέτουν την ψαλτική προσωπογραφία της μονής, με ευρύτατο χρονικό ορίζοντα δράσης τους. Αυτό μαρτυρείται και από την πληθώρα των μουσικών χειρογράφων που διασώζονται στη μονή. Τα μουσικά χειρόγραφα είναι αυτά που διαφυλάσσουν μέχρι και τις μέρες (για όσα διασώθηκαν) την καλλιτεχνική δημιουργία των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελοποιών. Παράλληλα διαχρονικοί και ισχυροί ήταν οι δεσμοί που διατηρούσαν αρκετοί Βατοπαιδινοί μελοουργοί με την Πόλη, αφού εκεί ήταν το κέντρο της ψαλτικής δημιουργίας, αλλά και με άλλες περιοχές όπως η Κύπρος. Αυτές οι στενές σχέσεις είχαν σαν αποτέλεσμα Κύπριοι μοναχοί να μονάζουν στην Μονή Βατοπαιδίου, βατοπαιδινοί μοναχοί να επισκέπτονται την Κύπρο ενώ αρκετοί μουσικοί κώδικες κυπριακής προέλευσης βρίσκονται σήμερα θησαυρισμένοι στη βιβλιοθήκη της μονής.

Μέσα από την εισήγησή μας αυτή θα γίνει μία πρώτη προσέγγιση του ευρύτατου αυτού θέματος, μέσω της παρουσίασης των μορφών των Κυπρίων μελοποιών που συναντούμε σε βατοπαιδινά μουσικά χειρόγραφα σε παράλληλη παρουσίαση με τους κωδικογράφους και κτήτορες μουσικών χειρογράφων που είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με την Κύπρο. Σκοπός μας είναι με αυτή την εισήγηση να συνθέσουμε τις ψηφίδες που αποτελούν το πανόραμα της ψαλτικής τέχνης και να αναδείξουμε τη σχέση της Κύπρου με τη μονή Βατοπαιδίου, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται μέσα από τα μουσικά χειρόγραφα.

“... τὸν δακτύλοις γράψαντα, τὸν κεντημένον, τὸν τ’ ἐμμελῶς ἄδοντα ἐν τῷ παρόντι, φύλαττε
[...] ἡ Τριάς τρισολβίως...”

Scribes, patrons and Cypriot composers in the music manuscripts of Vatopedi Monastery

It is an undisputed fact that down the centuries human creativity has expressed itself and developed in many different fields. One of these, the Psaltic Art, has, in effect, two sides to it: on the one hand, like any other kind of music, it has an ‘artistic’ approach, while on the other, it is a means of expressing the hymns of the devotional life of the Orthodox Church.

As a centre of excellence for the composition of chant, Mount Athos, like other parts of the Byzantine Empire, such as Cyprus, Crete and Serbia, had already been reduced to a regional role by the time Constantinople fell to the Ottoman Turks. During the Byzantine period, however, it had already seen intense activity in the composition of chant, and had already acquired distinctive characteristics as a result of having assimilated many different artistic currents. Many Athonite composers of both the Byzantine and post-Byzantine periods were accomplished artists and their compositions frequently appear in music manuscripts, which shows how widely acclaimed and influential they were, and the extent to which their compositions were used in devotional services. A leading role in this development of the Psaltic Art was played by the Monastery of Vatopedi, which can boast many important composers of chant from a broad historical timespan. This fact is also attested by the wealth of music manuscripts preserved at the monastery. It is these manuscripts that have preserved up to our own day the artistic creations of the Byzantine and post-Byzantine composers. At the same time, many Vatopedan composers maintained strong and enduring ties with Constantinople, the principal centre of chant production, and with other areas too, such as Cyprus. These close relations led to Cypriot monks choosing Vatopedi as their monastic home and Vatopedan monks visiting Cyprus, while many music manuscripts of Cypriot origin are now to be found in the monastery’s library.

This paper will provide an introduction to this very broad subject by presenting the Cypriot composers whose names and compositions appear in the music manuscripts of Vatopedi Monastery. It will also present the scribes and patrons of music manuscripts who had direct or indirect ties with Cyprus. Our aim in this paper is to enrich our knowledge of the development of the Psaltic Art as a whole and to highlight the relations between Cyprus and Vatopedi Monastery, as are reflected in the music manuscripts.

Το ανέκδοτο μουσικοθεωρητικό έργο του Γερμανού Βατοπαιδινού.

Ιστορική και ερμηνευτική προσέγγιση

Η ανά χείρας πρόταση εισηγήσεως στο 8^ο Επιστημονικό Εργαστήριο της Αγιορειτικής Εστίας επιχειρεί να παρουσιάσει το ανέκδοτο θεωρητικό πόνημα του Γερμανού Βατοπαιδινού, λόγω του πρωτότυπου και πλούσιου στις ερμηνευτικές του προσεγγίσεις και προεκτάσεις μουσικοθεωρητικού περιεχομένου του. Στην εξέλιξη του μουσικοθεωρητικού στοχασμού σημαντικές προσωπικότητες συνέβαλαν τα μέγιστα στη διατύπωση και τεκμηρίωση θεωρητικών ζητημάτων με το συγγραφικό τους έργο. Ιδιαίτερα μετά την έκδοση του Νέου Θεωρητικού του Χρυσάνθου του εκ Μαδύτων (1814) πολλοί μουσικού και ψάλτες εκδίδουν τα δικά τους θεωρητικά. Ένας εξ αυτών ήταν και ο Γερμανός Βατοπαιδινός (Γεώργιος Βουτζάς) το πόνημα του οποίου δεν εξεδόθη, καίτοι διακρίνονται στις χειρόγραφες σελίδες του στοιχεία τυπογραφείου. Αποτελεί το πρώτο θεωρητικό πόνημα για τα αγιορειτικά δεδομένα μετά την καθιέρωση της Νέας Μεθόδου και ως εκ τούτου η μελέτη και συστηματική διερεύνηση του καθίσταται επιβεβλημένη και εξόχως ενδιαφέρουσα. Ο Γερμανός ζει και δραστηριοποιείται μέσα 19^{ου} αρχές 20^{ου} αι. στην Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Γεννήθηκε στη νήσο Σκουπιά του Βοσπόρου. Προσήλθε και εμόνασε από το 1879, χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος το 1884 και ιερομόναχος και Προηγούμενος το 1898. Σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Πατριαρχική Σχολή. Αδερφός και συμμαναστής του είναι ο λόγιος μοναχός Αρκάδιος, πολυγραφότατος και δραστήριος μοναχός. Στη Μονή Βατοπαιδίου συνδέεται με μορφές των γραμμάτων, όπως ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, ο Ευλόγιος Κουρίλας, ο Ιωακείμ Ιβηρίτης, οι οποίοι πρωταγωνιστούν σε εκδοτικά θέματα. Ας σημειωθεί ότι την εποχή αυτή (1917), άρχισε η έκδοση του περιοδικού «Γρηγόριος Παλαμάς» με πρώτο διευθυντή τον λόγιο Μητροπολίτη πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρόνιο Ευστρατιάδη, και συγγραφείς πολλούς αγιορείτες. Όπως προκύπτει από την τρέχουσα έρευνά μας ο Γερμανός το 1895 – 1879 βρίσκεται στην Οδησό σπουδαστής στην εκεί Θεολογική Σχολή και ασχολούμενος με την εκκλησιαστική μουσική. Κοιμήθηκε ειρηνικά το 1933.

Η σχέση του με τον Σωφρόνιο Ευστρατιάδη αποτελεί μια άγνωστη πτυχή του θέματος μου άρρηκτα συνδεδεμένη με τα επιστημονικά δρώμενα της εποχής, σχετικά με το έργο του Ρωμανού του Μελωδού τα οποία θα αποτελέσουν λίαν ενδιαφέρουσα πτυχή της εισηγήσεώς μου. Ενδεικτικά να αναφέρω ότι στο αρχείο του Γερμανού βρέθηκαν πολλές σημειώσεις περί την μετρική των ύμνων και προσχέδια του ανέκδοτου Θεωρητικού του. Το τελικό κείμενο του Θεωρητικού του αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος επιγράφεται Βιβλίον Α' - «Θεωρία και Πράξις της Μουσικής Τέχνης». Ακολουθεί την κλασική δομή των μέχρι τότε έντυπων θεωρητικών με ανάπτυξη ζητημάτων σημειογραφία και θεωρίας των ήχων. Εντύπωση προκαλεί η επιλογή του Γερμανού να περιγράψει διαστήματα –όχι με αριθμούς ή μαθηματικούς λόγους κατά το σύνηθες μέχρι τότε–, αλλά με τα ποιητικά σύμβολα του μακρού και βραχέως, προφανώς επηρεασμένος από την φιλολογική επιστήμη και τη μετρική. Το δεύτερο μέρος επιγράφεται Βιβλίον Β' - «Ελληνική μετρική» και αποτελεί πρωτότυπη μουσικοθεωρητική πρόταση του Γερμανού. Περιέχει παραγράφους «Περί ποδών» μέχρι και εννιασήμου, «Ανακύκλησις», «Διαφορά των ποδών κατά το ήθος», «Περί Κώλων», «Συστήματα», «Περικοπαί» κ.α. λίαν ενδιαφέροντα, που καταστούν επιτακτική την ανάγκη ιδιαίτερης, ενδελεχέστερης και πληρέστερης μουσικολογικής εξέτασης.

The unpublished music-theoretical work of Germanos Vatopedinos: an historical and interpretative approach

This paper aims to present the unpublished music-theoretical work of Germanos Vatopedinos on account of the originality and richness of its interpretative approaches and ramifications. In the evolution of music-theoretical thought, a number of important figures have made enormous contributions to the formulation and documentation of theoretical issues through their writings. Particularly after the publication of Chrysanthos of Madytos' *Great Theoretical Book on Music* in 1832, many musicians and cantors published their own theory books. One of these was Germanos Vatopedinos (Georgios Voutzas), whose work has not been published, even though printer's marks are discernible on the manuscript pages. Germanos's work was the first theory book to be produced for Mount Athos after the establishment of the New Method, which makes the study and systematic investigation of the work not only imperative but an extremely interesting task.

Germanos lived and was active at the Holy Monastery of Vatopedi from the mid-19th to the early 20th century. He was born on the island of Skoupia in the Bosphorus and became a monk at Vatopedi in 1879, subsequently being ordained as a hierodeacon in 1884 and as a hieromonk and prohegumen in 1898. He studied at the Patriarchal Great School of the Nation. The learned monk and prolific writer Arkadios Vatopedinos was his brother and a fellow monk. At Vatopedi Germanos associated with various men of letters, such as Sophronios Efstratiadis, Evlogios Kourilas and Ioakeim Iveritis, who played a prominent role in publishing matters. It should be noted that at this time (1917), the journal 'Gregorios Palamas' was published for the first time, with the learned former Metropolitan of Leontopolis Sophronios Efstratiadis as its director and contributions from many Athonite writers. Our research has revealed that from 1875-1879 Germanos was in Odessa, studying at the Theological School there and preoccupied with church music. He died peacefully in 1933.

Germanos's relationship with Sophronios Efstratiadis is an unknown aspect of my subject that is directly connected with the scholarly activity of their day surrounding the work of Romanos the Melodist, which represents one of the most interesting aspects of this paper.

To give an idea of Germanos's work, it is worth mentioning that his archive was found to contain numerous notes on the metrics of hymns and drafts of his unpublished manual on theory. The final text in the manual consists of two parts. The first is entitled 'Book 1: The Theory and Practice of the Musical Art' and follows the classic structure of the printed theory books of the time by expounding on notational issues and the theory of the modes. Particularly striking is Germanos's decision to describe intervals not in terms of numbers or mathematical ratios, as was the custom, but in terms of the poetic symbols 'macron' and 'breve', evidently as a result of his dealings with philology and metrics. The second part is entitled 'Book 2: Greek Metrics' and represents an original contribution to music theory. It contains paragraphs titled 'On Metrical Foots' (including the nine-beat rhythm), 'Anakyklesis', 'Differences in the foots according to ethos', 'On Cola', 'Systems', 'Pericopes', etc. – all of great interest and worthy of a fuller and more thorough musicological investigation.

**Οι Οκτάηχες Συνθέσεις των Αγιορειτών Μελουργών στα απολυτικά των
Δεσποτοθεομητορικών Εορτών κατά τον 19^ο αιώνα**

Οι οκτάηχες συνθέσεις και τα οκτάηχα συστήματα αποτελούν ήδη από τη βυζαντινή εποχή μέρος του ψαλτικού ρεπερτορίου, αρχικά ανώνυμα και στη συνέχεια επωνύμως, με μέλη που συνεχίζονται ως τις μέρες μας να ψάλλονται στους οκτώ ήχους. Πρόκειται κατά βάση για καλοφωνικές συνθέσεις κάθε είδους μελοποιίας (ειρμολογικό, στιχηραρικό, παπαδικό) και αφορούν σε δοξαστικά ιδιόμελα, πολυελέους, ψαλμικούς στίχους, συστήματα χερουβικών και κοινωνικών, αλλά ακόμα και μεθόδους διδασκαλίας. Στην μεταβυζαντινή περίοδο δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις μελουργών που ασχολήθηκαν με τη δημιουργία οκτάηχων συνθέσεων. Εγκαινιαστές θεωρείται ο Κωνσταντίνος εξ Αγκιάλου (16^{ος} αι.), ιδιαίτερα γνωστός για την «πάνυ ἔντεχνον» οκτάηχη σύνθεση «Τὴν τιμιωτέρα τῶν Χερουβίμ». Κατά τον επόμενο αιώνα, συστήνονται σπουδαίες προσωπικότητες - εκφραστές της αγιορειτικής ψαλτικής παράδοσης, όπως ο Κλήμης ο Μυτιληναῖος με το οκτάηχο πασαπνοάριο του ὄρθρου αλλά και ο Δαμιανός ο Βατοπαιδινός, μαθητής του Κοσμᾶ του Ἰβηρίτου (ἢ Μακεδόνας) με την, επίσης, οκτάηχη σύνθεση «Τὴν τιμιωτέρα τῶν Χερουβίμ». Ο Δαμιανός, ὁμως, υπήρξε σπουδαῖος και ως δάσκαλος και μάλιστα δάσκαλος των Κωνσταντινουπολιτῶν μουσικῶν, σε σημείο που το περίφημο δίχρονο οκτάηχο μάθημα του Πέτρου Μπερεκέτου «Θεοτόκε Παρθένε», το και ψαλλόμενο μέχρι σήμερα στις αγιορειτικές πανηγυρικές αγρυπνίες, να εμφανίζει πολλές ομοιότητες με την οκτάηχη «Τιμιωτέρα» του Δαμιανού.

Με την πάροδο του χρόνου, την καθιέρωση της Νέας Μεθόδου (1814–5) και την εξάπλωσή της και στο Ἅγιον Ὄρος από μαθητές των Τριῶν Διδασκάλων επαναπροσδιορίζεται ἡ δημιουργία οκτάηχων μελουρημάτων. Ἡ δυνατότητα της Νέας Μεθόδου για αναλυτικὴ καταγραφή των μελῶν αλλά και για σύντμηση των ἤδη υπαρχόντων δίνει την ευκαιρία στους μελουργούς του 19^{ου} αιώνα να εισάγουν ἕνα νέο εἶδος οκτάηχων τροπαρίων. Πρόκειται για αργὰ δίχρονα οκτάηχα απολυτικά των Δεσποτοθεομητορικών Εορτῶν, τα οποία μελοποιούνται κατά μίμηση του οκτάηχου μαθήματος «Θεοτόκε Παρθένη» του Πέτρου Μπερεκέτου και ψάλλονται αντ' αυτού στις πανηγυρικές αγρυπνίες, αφού βάσει τυπικού δεν προβλέπεται ἡ ψαλμώδηση απολυτικίου. Μεταξύ των κορυφαίων συνθετῶν συγκαταλέγονται ο Ματθαῖος Βατοπαιδινός, ο Νικόλαος Δοχειαρίτης και ο Ἰωάσαφ Διονυσιάτης.

Ἡ παρούσα ἔρευνα εξετάζοντας τα εἶδη των οκτάηχων μελῶν που καταγράφονται στα αγιορειτικά χειρόγραφα, τους μελουργούς και τις εποχές τους, την μελισματικὴ τους ἀνάπτυξη, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους σε σχέση με τις πρότυπες για αυτά συνθέσεις προσπαθεῖ να διαφωτίσει ὅσα αφορούν στην δυναμικὴ της παράδοσης του Ἁγίου Ὄρους. Επρόκειτο, τελικά, για μία νεωτερικὴ τάση του 19^{ου} αι. ἡ οποία δεν τελεσφόρησε ἢ για μια μακροαίωνα παράδοση που πλέον απουσιάζει ἀπὸ το αγιορειτικὸ τυπικὸ και, κατ' ἐπέκτασιν, ἀπὸ τη λειτουργικὴ ζωὴ του Ἄθωνα; Ἐνα, πάντως, μοιάζει βέβαιο: ἡ θέση του Ἁγίου Ὄρους στην μελοποιία των οκτάηχων μαθημάτων εἶναι ἐξέχουσα!

**The oktoechos compositions of Athonite composers in the apolytikia of the feasts of the Lord
and the Theotokos in the 19th century**

Oktoechos systems and compositions have been a part of the repertory of chant since the Byzantine period; initially anonymous and later of known authorship, their melodies continue to be sung today in their eight modes. These compositions are mainly of a kalophonic type, composed in all genres (heirmologic, sticheraric and papadic) and are used in doxastika idiomela, polyelaioi, psalm verses, methods of rendering cheroubika and koinonika, and even teaching methods. In the post-Byzantine period quite a few composers concerned themselves with creating compositions in the eight-mode system. Evidently, the first to do so was Constantine of Anchialos (16th cent.), who is particularly well known for his ‘highly skilful’ oktoechos composition *Tēn timiōtera tōn cheroubim*. The next century saw the emergence of a number of important exponents of the Athonite tradition of chant, such as Clement of Mytilene, with his oktoechos pasapnoarion for Orthros, and Damian of Vatopedi, a pupil of Kosmas of Iveron (or ‘the Macedonian’), with his composition *Tēn timiōtera tōn cheroubim*, also composed in the eight-mode system. Damian was also a great teacher, and in fact taught Constantinopolitan musicians, to the extent that the celebrated oktoechos mathema for two choirs *Theotoke Parthene* by Petros Bereketis, which is still sung at festal vigils on Athos, displays many similarities to Damian’s oktoechos *Timiōtera*.

In the course of time, after the establishment of the New Method (1814-15) and its dissemination on Mount Athos by pupils of the Three Teachers, the method of producing oktoechos compositions was redefined. The ability of the New Method to record melodies in an analytical manner and to abbreviate already existing ones enabled 19th-century composers to introduce a new kind of oktoechos hymn, namely the slow oktoechos apolytikia for two choirs sung at feasts of the Lord and the Theotokos, which were composed in imitation of Petros Bereketis’ oktoechos mathema *Theotoke Parthene*, and are sung instead of the latter at festal vigils, since the rite makes no provision for the singing of apolytikia. Some of the greatest composers of these works are Matthew Vatopedinos, Nikolaos Docheiarites and Joasaph Dionysiates.

The present study, by examining the kinds of oktoechos melodies recorded in the Athonite manuscripts, the composers and their times, the melismatic development of the melodies, as well as the similarities and differences between them and the models on which they are based, attempts to shed light on all aspects of the dynamics of the Athonite tradition. Was this tradition ultimately a modernist tendency of the 19th century that failed to work, or an ancient tradition that is now absent from the Athonite rite and, by extension, from Athos’s liturgical life? One thing seems clear, however: the fact that Mount Athos played a prominent role in the composition of oktoechos mathemata.

Ιωάννης Λιάκος

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού,
Θεολογική Σχολή ΑΠΘ

Οι μελουργοί του χερουβικού ύμνου των Προηγιασμένων Δώρων «Νυν αι δυνάμεις» μέσα στα αγιορειτικά μουσικά χειρόγραφα

Ο Χερουβικός ύμνος είναι ο πρώτος χρονικώς και ο μεγαλύτερος από ποιητικής και μουσικής απόψεως ύμνος της Θείας Λειτουργίας. Στις διάφορες τυπικές διατάξεις είναι σαφής η αναφορά περί του Χερουβικού ύμνου στη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων να ορίζεται το «Νυν αι δυνάμεις».

Από τη βυζαντινή περίοδο η μελοποίησή του αποτέλεσε αφορμή για μουσικό τονισμό από τους πιο σπουδαίους μελοποιούς. Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε και στη μεταβυζαντινή περίοδο. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως οι μελοποιήσεις του ύμνου δεν δέχθηκαν συντμήσεις κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, αλλά διατηρήθηκαν όπως αρχικά είχαν καταγραφεί, διασώζοντας το βυζαντινό μέλος. Η μελοποίηση επίσης του ύμνου από Αγιορείτες μελουργούς, όπως για παράδειγμα του Ιωάσαφ του Νέου Κουκουζέλη (16^{ος} αιώνας) και πολλών άλλων ακόμα αγιορειτών πατέρων, είναι η αφορμή να καταγράψουμε τις συνθέσεις όλων των μελουργών, αγιορειτών και μη, βυζαντινών και μεταβυζαντινών, έτσι όπως σημειώνονται στους Καταλόγους των μουσικών χειρογράφων του Αγίου Όρους, ώστε να έχουμε μια γενικότερη εποπτεία για τις μουσικές καταγραφές του Χερουβικού ύμνου «Νυν αι δυνάμεις».

Ioannis Liakos

Assistant Professor, Department of Social Theology and Christian Culture,
Faculty of Theology, Aristotle University of Thessaloniki

The cherubic hymn “Nyn ai dynameis” in the Liturgy of the Presanctified Gifts: tracing its different musical settings in the music manuscripts of Athos

The Cherubic Hymn is the first hymn to have been composed for the Divine Liturgy, and its longest hymn in poetical and musical terms. In various typika provisions it is clear that the phrase ‘*Nyn ai dynameis*’ refers to the Cherubic Hymn in the Liturgy of the Presanctified Gifts.

During the Byzantine period even the most important composers were concerned with composing musical settings for the hymn. This tradition was continued into the post-Byzantine period. It is interesting to note that during the post-Byzantine era the musical settings for the hymn were not abridged but preserved in their original form, thus preserving the Byzantine melody. The settings of the hymn by Athonite composers, such as Joasaph the New Koukouzeles (16th century), and many other Athonite fathers, prompted us to compile a record of the settings of all the composers of the Byzantine and post-Byzantine periods, both from Athos and elsewhere, as listed in the catalogues of Athonite music manuscripts, so that we can obtain an overall picture of the musical settings of the Cherubic Hymn ‘*Nyn ai dynameis*’.